
5.3. Віктор Петров (1894–1969): історик і влада

Віктора Платоновича Петрова (псевдоніми – В. Домонтович, В. Бер, В. Плят, А. Семьонов та ін.) безумовно можна вважати видатним представником гуманітарної думки ХХ ст. – літературознавець, філолог, фольклорист, етнограф, історик, археолог, філософ, а також талановитий письменник. Він був одним із найяскравіших українських інтелектуалів свого часу, що мав енциклопедичну ерудицію, надзвичайну широту наукових інтересів та пізнань. В той же час В. Петров не став «зіркою першої величини» на небосхилі української науки. Його можна сміливо зарахувати до «другого плану» української гуманітаристики¹. Однак без таких «зірок другої величини» неможливо в цілому досягнути становлення і розвитку української науки і культури ХХ ст.

Визнаний свого часу в літературних та наукових колах, В. Петров, в силу різних життєвих колізій і обставин, був «виключений» із інтелектуального простору СРСР та української діаспори, а його багатогранна літературна, філософська, наукова спадщина забута. Сьогодні він залишається не надто відомим не тільки у світі, але й у себе на батьківщині – в Україні.

¹ Про істориків «другого плану» див.: *Андреев В.М.* Дмитро Дорошенко: «перший» чи «другий» в українській історіографії першої половини ХХ ст.? (досвід вивчення інтелектуальної біографії історика) // *Укр. істор. журн.* – 2007. – №4. – С. 102-122; *Андреев В.М., Чермошенцева Н.М.* Саул Боровий: життя заради науки // *Укр. істор. журн.* – 2009. – №4. – С. 143-163; *Андреев В.М.* Історик «другого плану» в персональній ієрархії українського історичного співтовариства // *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки.* 2009. – Вип. 4. – С. 295-302; *Андреев В.Н.* Віктор Петров (1894-1969): от признания к забвению и от забвения к признанию // *Слава и забвение: парадоксы биографики: сборник научных статей / отв. ред. Л.П. Репина.* – СПб, 2014. С. 42-63; *Трати Н.А.* «Историк второго плана» в структуре персональной историографической иерархии (на примере развития дореволюционной исторической науки) // *Человек второго плана в истории.* – Вып. 1. – Ростов-на-Дону, 2004 тощо.

В останні два десятиліття життя і творчість інтелектуала привертає все більше уваги дослідників². Утім, в українському інтелектуальному співтоваристві він більше відомий як письменник (більшість своїх літературних творів підписував псевдонімом «В. Домонтович»). Ім'я В. Петрова-Домонтовича стоїть в одному ряду з такими видатними українськими прозаїками, що заклали основи українського інтелектуального роману, як В. Підмогильний, А. Кримський, Є. Плужник та М. Могилянський. У 1920-і рр. Віктор Платонович був близький до кола неокласиків, підтримував тісні стосунки з О. Бургардтом, М. Драй-Хмарою, М. Зеровим, М. Рильським, П. Филиповичем. У той же час В. Петров є однією з найбільш суперечливих фігур української гуманітаристики – мислитель й донині залишається «людиною в чорній мантиї»³, «загадкою, ребусом, своєрідним сфінксом чи навіть Мефістофелем» української культури⁴.

² *Агєєва В.* Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича. – К., 2006; *Андрєєв В.М.* Віктор Петров: Нариси інтелектуальної біографії вченого. – Дніпропетровськ, 2012; *Брюховецький В.* Віктор Петров: верхи долі – верхи і долі. – К., 2013; *Грегуль Г.В.* Українська біографічна проза першої половини ХХ ст.: жанровий аспект (за творами В. Петрова, С. Васильченка, О. Ільченка, Л. Смілянського): Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – К., 2005; *Загоруйко Ю.* Письменник Віктор Петров. – К., 1993; *Зубань В.І.* «Аліна і Костомаров» та «Романи Куліша» В. Петрова в контексті українського культурного життя 20-х років ХХ століття: Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Харків, 2003; *Куриленко І.А.* Екзистенціалістська модель українського інтелектуального роману 20-х років ХХ століття: Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Харків, 2006; *Мазуренко І.* Метаморфози Віктора Петрова (В. Домонтовича): Фрагменти життя і творчості за документами доби // Січеслав. – Вип. 2. – Дн-ськ, 2004. С. 88-94; *Павличко С.* Дискурс модернізму в українській літературі. – К., 1997; *Портнов А.* Віктор Петров і його критики // Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії ХХ століття. – К., 2011. С. 143-181 тощо.

³ *Агєєва В.* Поетика парадокса... – С. 5.

⁴ *Павличко С.* Роман як інтелектуальна провокація // *Домонтович В.* Доктор Серафікус. Без ґрунту. – К., 1999. – С. 3-16.

Думаю, що така репутація В. Петрова склалася саме завдяки його не простим стосункам із владою тоталітарної доби в СРСР та життєвим стратегіям які науковець обирав для себе. Той таємничий або, навіть, зловісний фльор, що огортав образ вченого та письменника, під час й після життя, безпосередньо пов'язаний з поверховим знанням його інтелектуального спадку та малодослідженими сторінками біографії (в першу чергу – сумнозвісне співробітництво з НКВС у 1930-ті та радянською розвідкою в 1941–1950 рр.).

Отже, спробуємо, розглянувши життя та творчість інтелектуала, реконструювати його відносини з радянською владою, зрозуміти їх характер та з'ясувати як вони впливали на життя, творчість, вертикальну і горизонтальну кар'єру вченого.

Народився майбутній інтелектуал 10 жовтня 1894 р. (за старим стилем) у Катеринославі (нині – м. Дніпропетровськ) у родині священика. Всі відомі предки майбутнього інтелектуала, як по батьківській, так і по материнській лінії були церковнослужителями та священиками⁵.

Оскільки за радянських часів для вдалої кар'єри та самореалізації у будь-якій сфері бажаним було пролетарське коріння, В. Петров, протягом життя був змушений приховувати своє соціальне походження. У 1920–1930-ті це могло привернути увагу відповідних органів і серйозно зашкодити не лише кар'єрі, а й життю. Таким чином, в різноманітних анкетах та автобіографіях він неодноразово вказував, що народився в сім'ї вчителя⁶.

У 1913 р. В. Петров закінчив Холмську чоловічу гімназію і вступив на історико-філологічний факультет Київського університету. Тут на здібного студента звернув увагу професор історії та теорії літератури В. Перетц, який зібрав навколо свого семінару обдаровану українську молодь. З семінару професора В. Перетца вийшла блискуча плеяда літераторів і вчених. Так, серед його учнів були І. Огієнко, П. Филипович, М. Зеров,

⁵ Чабан М. З роду Петрових: матеріали до історії роду письменника В. Домонтовича (Віктора Петрова). – К., 2012.

⁶ Див. *Автобіографія Петрова Віктора Платоновича / Вступне слово та примітки В. Корпусової // Слово і час. – 2002. – №10. – С. 51-52.*

О. Білецький, М. Драй-Хмара, К. Копержинський, О. Дорошкевич, М. Гудзій, Б. Якубський, В. Отроковський і багато інших – імена, що залишили в українській післяреволюційній літературі та науці помітний і глибокий слід⁷.

Крім того, відвідуючи семінари та лекції відомого українського фольклориста й літературознавця, професора кафедри російської мови та літератури (з 1922 р. академіка АН УСРР) А. Лободи, студент В. Петров захопився і вивченням українського фольклору⁸. Також його учителем став доцент, а в майбутньому ректор (1919–1920), Київського університету М. Грунський⁹.

Часто, разом з П. Филиповичем, М. Драй-Хмарою, М. Рильським, П. Тичиною, В. Отроковським, О. Бургардтом, Ю. Нарбутом та ін., В. Петров з'являвся й на регулярних зборах у кабінеті професора Б. Якубського¹⁰.

Результатом студентських наукових студій В. Петрова стала дипломна робота «Н.М. Языков, поэт пушкинской плеяды. Жизнь и творчество», за яку талановитий випускник був удостоєний срібної медалі й «залишений в університеті при кафедрі російської мови і літератури для підготовки до професури як професорський стипендіат»¹¹.

⁷ Костюк Гр. Поет-учений // Филипович П. Література. – Нью-Йорк; Мельборн, 1971. – С. 559.

⁸ Березовський І. Визначний дослідник // Народна творчість та етнографія. – 1970. – №6. – С. 57-62.

⁹ Див.: Диплом про закінчення В. П. Петровим Університету Св. Володимира // Українська біографістика: зб. наук. праць / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень; редкол.: В. І. Попик (відпов. ред.) та ін. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 312-313; Ульяновський В. «В пустелі мені з'явився біс», або про темну мантію Віктора Петрова // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1-2. – С. 180; Його ж. Віктор Петров: осягнення Сковороди // Київська старовина. – 2001. – № 4 (340). – С. 105, 108.

¹⁰ Костюк Г. Зустрічі і прощання. Книга перша. – Едмонтон, 1987. – С. 143.

¹¹ Див.: Автобіографія Петрова Віктора Платоновича... С. 51; Диплом про закінчення В. П. Петровим Університету Св. Володимира... – С. 312-313.

У 1918 або на початку 1919 р. університетський товариш В. Петрова П. Филипович познайомив його з лідером «неокласиків», майбутнім визначним українським літературознавцем, поетом та перекладачем М. Зеровим¹². Микола Костянтинович справив на свого нового знайомого неабияке враження – «незрівняний промовець, блискучий полеміст, ефектний оратор»¹³.

Коло неокласиків (М. Зеров, М. Рильський, М. Драй-Хмара, О. Бургардт, П. Филипович), які черпали натхнення в скарбниці світової культури, стало органічним оточенням для В. Петрова. Термін «неокласики» було випадково та дуже умовно прикладено до невеличкої групи поетів та літературознавців, які гуртувалися навколо журналу «Книгар» (1918–1920), а пізніше – навколо видавництва «Слово»¹⁴. Молоді інтелектуали зважувалися на відкритий бунт, епатаж, розрив з традицією, проголошення гасел «чистого мистецтва», культивування позбавленої суспільного змісту художньої форми, оспівування земних насолод. Вони відмежовувались від так званої пролетарської культури, прагнули наслідувати мистецтво минулих епох, у творчості віддавали перевагу історико-культурній та морально-психологічній проблематиці¹⁵.

Згодом, характеризуючи неокласиків, В. Петров писав, що гуртківства в тім середовищі не існувало, а М. Зеров був тільки центром тяжіння. Не було ні зборів, ні організацій, ані «основних завдань». Вони давали повний простір один одному й ніколи не окреслювали спільної для всіх рамки. Їх зустрічі були зустрічами друзів. Ніхто нікого й ні до чого не зобов'язував, що гарантувало міцність зв'язків¹⁶. На його думку: «Трактат про

¹² Домонтович В. Болотяна Лукроза // Київські неокласики / упоряд. В. Агеєва. – К., 2003. – С. 276, 290-291.

¹³ Там само. – С. 280-281.

¹⁴ Див.: Брюховецький В. С. Микола Зеров. Літературно-критичний нарис. – К., 1990. – С. 5; Дашкевич Я. «Книгар» – журнал епохи революцій і контрреволюцій // Україна: наука і культура. – 1991. – Вип. 25. – С. 26-37.

¹⁵ Агеєва В. Поетика парадокса... – С. 18-25.

¹⁶ Петров В. Микола Зеров та Іван Франко. До історії історико-літературних взаємовідносин // Рідне слово: вісн. літератури, мистецтва і науки. – Мюнхен; Карлсфельд, 1946. – Чис. 6. – С. 31-46.

«неокласиків» був би трактатом про дружбу. Всякий інший виклад був би хибний»¹⁷.

В. Петров, як й інші майбутні неокласики, цікавився французьким та російським символізмом, в той же час приваблював його й досвід німецького експресіонізму. 1918 р. з'являються перші публікації молодого вченого. Так, у київському «Голосі життя» було надруковано його розвідки присвячені впливам Ф. Достоєвського на творчість Д. Мережковського та поезії О. Блока¹⁸.

Отже, у роки навчання в університеті відбувалося становлення В. Петрова як вченого та літератора. Про нього можна сказати, що він, як і неокласики, належав до нового покоління української інтелігенції, до нового типу митця-дослідника, «поета-архівіста, музейного працівника, аналітика, складача словників, колекціонера документів»¹⁹.

Б. Крупницький, який познайомився з В. Петровим у Київському університеті, згадував: «В моїй уяві й по сьогодні залишилася постать тодішнього, київського В. Петрова: малий на зріст, але жвавий, рухливий, гострий на язик, з вічною усмішкою на устах, веселий, жартівливий. Виглядало так, ніби в безтурботнім студентському житті не могло бути якихсь трагічних конфліктів або подій»²⁰. Такий собі «веселий скалозуб». Взагалі сучасники характеризують В. Петрова як дуже дотепну, доволі іронічну особистість, «майстра парадоксу», щедрого на точні й часто вбивчі оцінки та характеристики. Його, за постійну іронію та гострий язик, побоювалися і, навіть, недолюбливали»²¹.

На початку 1920-х у зруйнованому громадянською війною та знесиленому голодом Києві життя інтелектуала часто було вкрай складним і безрадісним. У ті часи молодий науковець був змушений п'ятнадцять разів змінювати місце роботи. 1922 р.

¹⁷ Домонтович В. Болотяна Лукроза. – С. 300.

¹⁸ Агеева В. Поетика парадокса... – С. 18-25.

¹⁹ Домонтович В. Болотяна Лукроза. – С. 276-277.

²⁰ Крупницький Б. Мої спогади про В. Петрова // Україна (Париж). – 1953. – Ч. 9. – С. 730.

²¹ Костюк Г. Зустрічі і прощання. – С. 142.

В. Петров, рятуючись від голоду, на запрошення М. Зерова переїхав у Баришівку. Тут він «заступив» місце О. Бургардта, який повернувся до Києва. В ще не розкуркуленому заможному містечку на Переяславщині М. Зеров, О. Бургардт та В. Петров не лише зберегли себе від київського голоду, а й ще мали можливість творити. Завдяки саме цій обставині, на думку Н. Полонської-Василенко, Баришівка повинна навіки залишитися у пам'яті українського народу²².

Баришівський період називають другим етапом формування кола неокласиків. Саме тут зав'язалася дружба В. Петрова та М. Зерова, тут він зблизився з П. Филиповичем. Тоді ж він познайомився й з дружиною М. Зерова – Софією Федорівною (дівооче прізвище Лобода, вона була родичкою академіка А. Лободи). Вона згадувала, що у В. Петрова та М. Зерова було багато спільних інтересів і вони могли годинами розмовляти про нові книги, іноді сперечалися (палко, доброзичливо й часто дуже смішно), адже смаки у них були різні²³.

За припущенням сучасних біографів В. Петрова його «інтимний роман» із С. Зеровою міг розпочатися десь наприкінці 1920-х.²⁴ Проте, сам Віктор Платонович рахував їх близькі стосунки від 1930 р. про що згадував у листах до неї²⁵. Свою любов він проніс через все життя. За це згодом В. Петрову часто безпідставно дорікали. Віктор Петров і Софія Зерова одружилися тільки в 1957 р.²⁶

У 1920-ті В. Петров робить доволі вдалу наукову кар'єру та стрімко піднімається сходами службової драбини. У 1919–1920 рр. він працював секретарем Комісії Всеукраїнської

²² Полонська-Василенко Н. Київ часів М. Зерова та П. Филиповича. Київські неокласики. – К., 2003. – С. 179.

²³ Зерова С. Спогади про Миколу Зерова // Київські неокласики. – К., 2003. – С. 103.

²⁴ Агеева В. Поетика парадокса... – С. 26.

²⁵ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України (м. Київ) (Далі – ЦДАМЛМУ). – Ф. 243. – Спр. 151. – Арк. 60; Там само. – Ф. 243. – Спр. 152. – Арк. 116-117.

²⁶ Корпусова В. Из останнього життєпису Віктора Платоновича Петрова (Домонтовича): «він був людиною покликання, а не визнання» // Українська біографістика : зб. наук. пр. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 343.

академії наук (ВУАН) зі складання історичного словника. У 1923–1927 рр. – навчався в аспірантурі Київського інституту народної освіти. З 1921 р. працював науковим співробітником, а згодом став секретарем (1924–1927) і керівничим (1927–1930) Етнографічної комісії ВУАН, редагував її різні видання (в 1925–1929 рр. разом з А. Лободою був редактором «Етнографічного Вісника» тощо).

В цей час інтелектуал також вдосконалює й свою професійну майстерність поєднуючи глибокі наукові дослідження в галузі етнографії, фольклористики та літературознавства з літературною творчістю. Знайомі відзначали, що він умів розподіляти час між абсолютно різними заняттями²⁷.

У 1920-ті рр. остаточно зміцніли наукові зацікавлення В. Петрова в фольклористиці та етнографії. Так, він публікує низку своїх досліджень, рецензій, заміток²⁸ та ін.

Велике значення В. Петров надавав і розробці методики народознавства, збору масових етнографічних джерел²⁹. Проте, він не був і суто теоретиком та кабінетним дослідником. У

²⁷ Див.: Гуменна Д. Дар Евдотеї. Іспит пам'яті. – К., 2004. – С. 462.

²⁸ Див.: Петров В. Нова генетична теорія походження заговорів (Н. Познанский, Заговоры, П., 1917) // Записки історико-філологічного Відділу УАН. – 1923. – Кн. II-III. – С. 230-236; Його ж. До студій над коротенькими піснями // Етнографічний вісник (далі – ЕВ). – 1926. – Кн. 2. – С. 148-151; Його ж. Л. Морган. Дома и домашня жизнь американских туземцев // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – Кн. 3-4. – К., 1935. – С. 19-73; Його ж. Академік Ф.М. Колесса і його книга «Українська усна словесність» // Народна творчість. – 1940. – №6. – С. 17-27; Його ж. Місце фольклору в краєзнавстві // ЕВ. – Кн. I. – 1925. – С. 12-24; Його ж. Міфологема сонця в українських народних віруваннях і візантійсько-геленістичний культурний цикл // ЕВ. – 1927. – Кн. IV. – С. 88-119; Його ж. Кузьма-Дем'ян в українському фольклорі // ЕВ. – Кн. IX. – 1930. – С. 197-238; Його ж. М. Ф. Сумцов як історик етнографії // Записки історико-філологічного Відділу УАН. – 1926. – Кн. VII-VIII. – С. 7-15; Його ж. Д.І. Яворницький. Некролог // Вісті Академії наук УРСР. – 1940. – №7-8. – С. 107-109 та ін.

²⁹ Див.: Березовський І. Визначний дослідник // Народна творчість і етнографія (далі – НТЕ). – 1970. – № 6. – С. 57-62.

1920–1930-ті рр. учений активно займався польовими дослідженнями. Так, наприкінці 1920-х Етнографічною комісією під керівництвом А. Лободи та В. Петрова було розроблено масштабний проект комплексного дослідження пережитків професійних об'єднань на Україні. В рамках цього проекту В. Петров як керівник став натхненником і організатором вивчення таких явищ, як лоцманство і чумацтво. Результатом роботи співробітників Комісії стали унікальні дослідження опубліковані у двох випусках «Матеріалів до вивчення виробничих об'єднань» які побачили світ у 1929³⁰ та 1931 рр.³¹. Серію планувалося продовжити збірками «Вільні матроси», «Гончарі», «Цехові пережитки на Україні»³².

Свою увагу Комісія передусім зосередила на дніпровських лоцманах, адже ця корпорація, на думку редакторів «Матеріалів», була одною з найцікавіших серед професійних об'єднань України. Термінового дослідження вимагали тогочасні реалії – будівництво Дніпрогесу. Затоплення дніпровських порогів та навколишніх територій, разом з новими умовами життя, прирвали цю професію та соціальну інституцію на зникнення³³.

Отже, для вивчення дніпровських лоцманів й було організовано Експедицію Етнографічної комісії при ВУАН³⁴. Експедиція розпочала свою роботу у вересні³⁵. Дослідження проводилися у лоцманських селах – Лоцманська-Кам'янка,

³⁰ *Матеріали до вивчення виробничих об'єднань.* – Вип. 1. Дніпровські лоцмани. – К., 1929.

³¹ *Матеріали до вивчення виробничих об'єднань.* – Вип. 2. Чумацтво. – К., 1931.

³² *Рубан О.* Етнографічна комісія Академії наук України // НТЕ. – 1999. – № 4. – С. 131.

³³ *Лобода А.* Передмова // Матеріали до вивчення виробничих об'єднань. – Вип. 1. – С. III.

³⁴ *Лобода А.* Передмова. – С. III; *Звідолення Етнографічної комісії УАН за рік 1927 // БЕК.* – 1928. – № 7. – С. 2; *Звідолення Етнографічної комісії УАН за рік 1927 // ЕВ.* – 1928. – № 7. – С. 140.

³⁵ *Звідолення Етнографічної комісії УАН за рік 1927 // БЕК.* – 1928. – № 7. – С. 2; *Звідолення Етнографічної комісії УАН за рік 1927 // ЕВ.* – 1928. – № 7. – С. 140.

Старий Кодак, Широке та Сурські хутори³⁶. Вже у листопаді 1927 р. учасники проекту на засіданні Етнографічної комісії зробили доповіді про результати експедиції³⁷. Також, зі звіту Комісії, знаємо, що «наслідком експедиції підготовлено до друку збірник на 12 друк. арк., що незабаром має почати друкуватися»³⁸. Дослідження тривали й у 1928–1929 рр.³⁹

Під час експедицій В. Петров познайомився й тісно спілкувався з академіком Д. Яворницьким⁴⁰. Дмитро Іванович тоді керував Дніпробудівською археологічною експедицією (1927–1932), що була унікальним явищем в історії археології та відіграла особливу роль в історії світової та вітчизняної науки⁴¹.

Тоді ж В. Петров відвідав і Дніпропетровськ, в якому він народився. Для нього, ймовірно, ця поїздка була ще й пов'язана із спогадами про отчий дім, батьків, родину, дитинство. Свої враження про місто, експедицію та її учасників, про первозданий вигляд Дніпра та його пороги, В. Петров написав через

³⁶ Звідомлення Етнографічної комісії УАН за рік 1927 // БЕК. – 1928. – № 7. – С. 1; Звідомлення Етнографічної комісії УАН за рік 1927 // ЕВ. – 1928. – № 7. – С. 139-143.

³⁷ Звідомлення Етнографічної комісії УАН за рік 1927 // БЕК. – 1928. – № 7. – С. 1.

³⁸ Там само. – С. 2.

³⁹ Звідомлення Етнографічної комісії ВУАН за рік 1928 // БЕК. – 1928. – № 10. – С. 10; Лобода А. Передмова... – С. III; Звідомлення Етнографічної комісії ВУАН за рік 1928 // БЕК. – 1928. – № 10. – С. 10; Звіт Етнографічно-Фольклорної комісії ВУАН за рік 1929 // БЕК. – 1930. – № 15. – С. 20; Звіт Етнографічно-Фольклорної комісії ВУАН за рік 1929 // БЕК. – 1930. – № 15. – С. 20; Науковий архів Інституту археології НАН України (далі – *НА ІА НАНУ*). – Ф. 18. – Спр. 163.

⁴⁰ Ковалева І. Ф. Жизнь, проведенная в могиле: Исповедь археолога. – Дн-ск, 2008. – С. 94-95.

⁴¹ Див.: Ковалева І. Ф. Очерки древнейшей истории племен степной Украины (по материалам Днепровгэсовской экспедиции Наркомпроса УССР). – Дн-ск, 1980; Ляшко С. Н. Днепровгэсовская археологическая экспедиция 1927–1932 гг. и ее роль в развитии отечественной археологической науки // Проблемы археологии Подніпров'я: міжвузівський збірник наукових праць. – Дн-ськ, 2003. – С. 14-27.

багато років у романі «Без ґрунту»⁴², уривки з якого друкувалися у 1942–1943 рр. на сторінках редагованого ним журналу «Український засів» та літературного місячника «Арка» у 1947 р. (окремою книжкою твір вийшов 1948 р.).

Підсумком масштабних досліджень стало цінне видання, що вийшло під редакцією В. Петрова та А. Лободи – «Матеріали до вивчення виробничих об'єднань. Дніпровські лоцмани»⁴³. Ця експедиція під керівництвом В. Петрова мала непересічне наукове значення.

Наприкінці 1920-их В. Петров був вже визнаним авторитетом у галузі фольклористики та етнографії. Заслуги вченого відзначило Державне російське географічне товариство у Ленінграді, нагородивши його малою срібною медаллю (золоту отримав А. Лобода)⁴⁴. У наступному 1928 р. вчений був обраний дійсним членом цього товариства⁴⁵.

Також В. Петров проводить й низку літературознавчих та історико-філософських досліджень. У 1920–1930-ті рр. він звертався до вивчення життя і творчості таких особистостей, як Г. Сковорода, М. Гоголь, П. Куліш, М. Костомаров, Марко Вовчок, Леся Українка, М. Коцюбинський, М. Рильський⁴⁶ та ін.

⁴² Див.: Без ґрунту // Домонтович В. Доктор Серафікус. Без ґрунту: Романи. – К., 1999; Домонтович В. Без ґрунту. Повісті. – К., 2000.

⁴³ Див.: Дніпровські лоцмани: нариси з історії та історіографії / Андреев В., Білівченко С., Белов О. та ін.. – Херсон, 2012. – С. 25-47.

⁴⁴ Лист-повідомлення до В.П. Петрова від Державного російського географічного товариства від 19.04.1927 р. (упорядник док. В.М. Корпусова) // Українська біографістика... – Вип. 4. – С. 314.

⁴⁵ Автобіографія Петрова Віктора Платоновича... С. 52; Лист-повідомлення до В.П. Петрова від Державного російського географічного товариства від 30.11.1928 р. (упорядник док. В.М. Корпусова) // Українська біографістика... – Вип. 4. – С. 315.

⁴⁶ Див.: Петров В. Етика Гр. Сковороди. (А. Ковалівський. Розвиток етичних поглядів Гр. Сковороди) // Записки історико-філологічного Відділу УАН. – 1926. – Кн. V. – С. 239-243; його ж. Гр. Сковорода і його теорія нероблення // Життя і Революція. – 1926. – Кн. V. – С. 49-55; Його ж. Особа Сковороди // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМУ). – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 42. – 144 арк.; Його ж. Антропологія Сковороди // ЦДАМЛМУ. –

Персонажі, що потрапляють у поле зору В. Петрова, з тих чи інших причин замислюються над його «улюбленими» темами або опиняються перед проблемами, ідентичними його власним. Саме тому в оцінках Г. Сковороди, П. Куліша та М. Костомарова дуже багато особистого: він оцінює їх з власної перспективи, тонко відчуваючи навіть на відстані років. Причина цього – ідентифікація себе з предметом дослідження. Мабуть не випадково в одному з його текстів з'являється твердження про те, що кожний автор, який писав про інших, пише тільки про себе. Герої В. Петрова створюють єдиний ряд, що замикає особистість самого автора. Практично в усіх роботах персонажі знаходяться в складній екзистенційній ситуації, на переломі, вони неординарні і протиставляють себе навколишньому світові, вони – диваки і маргінали⁴⁷.

У 1930 р. П. Петров захистив докторську дисертацію про Пантелеймона Куліша⁴⁸ – одну з найбільш суперечливих постатей українського руху XIX ст. Ступінь доктора філологічних наук («доктор історії літератури») йому було присуджено у травні 1930 р. в Києві на засідання Комісії з присудження вчених ступенів при Уповноваженому Головнауки. Опонентами на захисті виступили В. Перетц та А. Лобода. Обидва опоненти дали високу оцінку дисертаційній роботі В. Петрова⁴⁹.

Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 25-30; *Його жс.* «Чорна Рада» П. Куліша як роман соціальний // Література. – Т. I. – К., 1928. – С. 130-141; *Його жс.* Аліна і М. Костомаров. До історії їх життєвих взаємин. – Харків, 1929; *Його жс.* «Лісова пісня» Лесі Українки // *Леся Українка*. Твори. – Т. VIII. – К., 1929. – С. 155-177; *Його жс.* Марко Вовчок – «Мовчуше божество» // *Авангард*. – Вып. I. – К., 1930. – С. 25-30; *Його жс.* Гоголь і німецький романтизм // *М.В. Гоголь*. Твори. Петербурзькі повісті. – Т. IV. – К., 1931. – С. 3-72 тощо.

⁴⁷ *Матвієнко С.* Опосередковане зізнання: Віктор Петров та його «особа Сковороди» // *Слово і час*. – 2002. – №10. – С. 55.

⁴⁸ *Петров В.* Пантелеймон Куліш у п'ятдесяті роки: Життя. Ідеологія. Творчість // *Збірник історико-філологічного Відділу УАН*. – №88. – К., 1929.

⁴⁹ Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (м. Київ) (далі – *ІР НБУВ*). – Ф. 285. – Спр. 1306. – Арк. 8.

У 1924 р. В. Петров дебютував як прозаїк – оповідання «Розмови Екегартові з Карлом Гоцці»⁵⁰. У 1928 р. вийшов його перший роман «Дівчина з Ведмедиком»⁵¹. Крім того, незабаром були опубліковані романізовані біографії «Аліна і Костомаров» та «Романи Куліша» (написані на основі матеріалів, зібраних В. Петровим для дисертаційного дослідження)⁵². Тут автор крізь призму взаємовідносин героїв з жінками колоритно змалював епоху романтизму⁵³. Дані роботи знаходяться на стику наукового і художнього твору. На думку самого вченого-письменника це були перші в українській літературі твори написані в цьому жанрі⁵⁴.

«Дівчину з Ведмедиком» критика зустріла прохолодно, однак і особливого цькування теж не було. На книгу низкою рецензій⁵⁵ відгукнулися тогочасні авторитетні видання⁵⁶. Рецензенти одногосно дорікали автору за відкритий еротизм творів⁵⁷. По іншому і бути не могло, адже творчість

⁵⁰ Див.: Агєєва В. Мовні ігри В. Домонтовича // Дівчина з ведмедиком. Болотяна Лукроза. Оповідання та нариси. – К., 2000. – С. 3-20; *Її ж.* Передмова // Домонтович В. Вибрані твори. – К., 2008. – С. 9.

⁵¹ Домонтович В. Дівчина з ведмедиком. – К., 1928.

⁵² Агєєва В. Передмова // Домонтович В. Вибрані твори. – С. 9.

⁵³ Див.: Петров В. Романи Куліша. Біографічні нариси. Ол. Милорадовичівна, Марко Вовчок, П. Глібова, М. Рентель. – Харків, 1930.

⁵⁴ Крупицький Б. Мої спогади про В. Петрова. – С. 731.

⁵⁵ Див.: Майфет Г. Віктор Домонтович. Дівчинка з ведмедиком. Неправдоподібні істини. К.: Сяйво, 1928. 199 с. // Червоний шлях. – 1929. – № 7. – С. 239-241; Державин В. М. Іцковіч. Література в світлі історичного матеріалізму // Критика. – 1929. – № 3. – С. 134-137; Якубовський Ф. В. Домонтович. Дівчинка з ведмедиком // Життя й Революція. – 1929. – № 4. – С. 188-189; Старинкевич Є. Домонтович Віктор. «Дівчинка з ведмедиком» (рецензія) // Красне слово. – 1929. – № 4; Хуторян А. Дівчинка з ведмедиком. Неправдоподібні істини. К.: Сяйво, 1928. 199 с. // Критика. – 1929. – № 4. – С. 103-105 тощо.

⁵⁶ Див.: Листування Юрія Шевельова і Григорія Костюка (1950–1988). № 9. Ю. Шевельов до Г. Костюка. [Нью-Йорк], 24.07.[19]84 // Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія / Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – К., 2010. – Т. 5. – С. 374-375.

⁵⁷ Шерех Ю. Шостий у гроні // Юрій Шерех. Поза книжками із книжок. – К., 1998. – С. 77-114.

В. Домонтовича 1920–1930-х рр. не мала нічого спільного з соціалістичним реалізмом. Однак більш проникливі й сумлінні критики відзначали завершеність форм і психологічну достовірність його творів⁵⁸.

Незважаючи на вдалу кар'єру стосунки інтелектуала з владою не були безхмарними. Політичні репресії кінця 1920–1930-х рр. забрали практично всіх друзів В. Петрова – М. Драй-Хмару, М. Зерова, П. Филиповича. Ті, що вціліли мусили залякано мовчати. М. Рильський був змушений у своїх віршах прославляти радянську владу.

Для В. Петрова, ймовірно, все почалося 1928 р., разом із нищівним наступом на Академію наук. Саме тоді було розпочато «викриття» академіка С. Єфремова. У 1929 р. В. Петров мав брати участь у процесі цькування академіка А. Кримського – планувалося видати «викривальну» брошуру «Науково-політична діяльність А. Кримського»⁵⁹. Однак така «творчість» давалася науковцю важко й він так і не дописав її. Усний виступ проти А. Кримського, мабуть, не переконав владу в лояльності автора⁶⁰. Ймовірно, через це, коли в жовтні Етнографічна комісія отримала запрошення на з'їзд філологів у Празі⁶¹, В. Петрову Народний комісаріат освіти не видав дозволу на поїздку⁶².

На процесі СБУ С. Єфремов, даючи зізнання, серед інших членів антирадянського гуртка згадав і В. Петрова⁶³. Зрозуміло, що на такий факт органи мусили якось реагувати. 1930 р. комісія, що проводила чистку апарату Академії наук, прийшла до висновку про необхідність зняття В. Петрова з посади

⁵⁸ Агеева В. Поетика парадокса... – С. 35.

⁵⁹ ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 36.

⁶⁰ Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського. – К., 2000. – С. 292.

⁶¹ Звіт Етнографічно-Фольклорної комісії ВУАН за рік 1929 // БЕК. – 1930. – № 15. – С. 24.

⁶² Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія наук: Нарис історії. – К., 1993. – Ч. II (1931-1941). – С. 99.

⁶³ Білокін С. Таємниці архівів не вічні... // Сучасність. – 1998. – № 10. – С. 65.

керівничого Етнографічної комісії за допущення «політичних вивихів та перекручень», як у своїх роботах так і в деяких матеріалах комісії. Проте, вердикт був дещо пом'якшений у зв'язку з тим, що В. Петров визнав свої помилки і останнім часом «виявляв громадянську активність». Було прийнято рішення залишити його на «некерівній посаді» наукового співробітника⁶⁴.

Наприкінці 1920-их – 1930-ті рр. доволі популярним та дієвим методом розправи з науковцями та їх ідеями стає так зване «концентричне цькування». Так, інтелектуалів змушували викривати одне одного й самих себе, повністю або частково на різноманітних засіданнях, зборах, на сторінках наукових та популярних видань тощо. Яскравим прикладом такого «концентричного цькування» є «Матеріали дискусії на лінгвістичній ділянці загально-ідеологічного фронту у ВУАН по циклу літератури, мови й мистецтва» 1931 р.⁶⁵

Об'єктом різкої критики стали й наукові праці В. Петрова. Особливого цькування під час «Дискусії» зазнали роботи вченого про П. Куліша. Безпосередню критику монографії В. Петрова та його наступних публікацій подав О. Дорошкевич у доповіді 20 травня 1931 р. «Куліш у буржуазно-ідеалістичному освітленні»⁶⁶. Доповідач зауважив, що навколо постаті П. Куліша відбувається загострення ідеологічного протистояння буржуазних (до яких було віднесено С. Єфремова, Д. Дорошенка, Б. Грінченка, М. Зерова, М. Хвильового, Д. Донцова) та марксистських (Є. Кирилюк, В. Коряк, А. Річицький, Є. Гірчак) учених. Основні звинувачення в бік В. Петрова полягали в тому, що методологія його дослідження не відповідає діалектичному матеріалізму. Також критик не погоджувався і з висновками В. Петрова, адже той підносив П. Куліша «на чоло українського буржуазного руху, ігноруючи роль Шевченка, селянства, складні класові перетинки тієї доби», зробив з нього «борця за ідею державної самостійності нації», «декласував» та «демократизував» його. О. Дорошкевич пропонував розглядати П. Куліша

⁶⁴ Павличко С. Роман як інтелектуальна провокація... – С. 7-8.

⁶⁵ *ІР НБУВ*. – Ф. Х. – Спр. 1572-14580.

⁶⁶ Там само. – Спр. 14578. – Арк. 165-210.

не як «дрібномаєтного», а «середньомаєтного» поміщика й, відповідно, ідеологію П. Куліша («хуторянство») – як ідеологію середньомаєтного буржуазного поміщика.

У відповідь на критику В. Петров виступив із самовикривальним, критичним переглядом свого наукового доробку про П. Куліша. Вчений у своїй доповіді «Куліш у 50-і роки» висловився про готовність переписати наново свою книгу на основі єдино вірної марксистської ідеології⁶⁷. В. Петров був змушений відмовитись від своїх попередніх висновків і переосмислити «класову сутність» П. Куліша. Дослідник намагається продемонструвати перехід П. Куліша від феодальних позицій першої половини 1850-их рр. на буржуазні в другій половині 1850-их, але залишаючи «елементи дрібнобуржуазних нашарувань на буржуазних теоріях Куліша». В. Петров так і не переписав свою монографію. Утім, він з «оновлених» методологічних позицій опрацьовує новий сюжет біографії П. Куліша (неопублікована стаття «Куліш та Кирило-Мефодіївське товариство»⁶⁸).

Також щоб довести свою відданість режимові вчений був змушений друкувати ідеологічно витримані статті та виступати з доповідями, в яких перевтілювався в прихильника марксистсько-ленінської методології⁶⁹. Скоріш за все це була певна форма тогочасного існування інтелектуала, певна гра з владою – демонстрація лояльності в обмін на життя, свободу, можливість працювати. Втім, цю діяльність В. Петрова не можна вважати наскрізь кон'юнктурною. Адже більшість його робіт було написано з позицій вченого, а не палкого неофіта-марксиста, на

⁶⁷ Там само. – Спр. 14577. – Арк. 123-158, 159-164.

⁶⁸ Там само. – Спр. 17931. – 36 арк.

⁶⁹ Див.: *Петров В.* Проти ревізії вчення К. Маркса про родові суспільства // Україна. – Кн. 1-2. – К., 1932. – С. 61-72; *Його ж.* Расова теорія та її критика // Наукові записки Інституту історії матеріальної культури. – Кн. 2. – К., 1934. – С. 49-71; *Його ж.* Буржуазная фольклористика и проблема стадийности // Советский фольклор. – 1936. – Кн. I-II. – С. 31-50; *Його ж.* Расовая теория в современной германской фольклористике. Первая сессия Фольклорной сессии ИААЭ АН СССР, апрель 1936. Доклад // Советский фольклор. – 1936. – Кн. IV-V. – С. 430 тощо.

основі великої кількості опрацьованого фактичного матеріалу. Насамперед це стосується праць присвячених критиці теорій німецьких археологів Л. Лінденшмідта, М. Муха, Г. Коссіни, Г. Вільке та ін. Окрім необхідних посилань на Леніна та викривання буржуазної науки, що «поставлена на послуги імперіалізму», цим роботам В. Петрова притаманні глибоке знання зарубіжної історіографії та ґрунтовний аналіз концепцій німецьких учених. В часи тотального контролю над наукою, для радянських дослідників чи не єдиною можливістю долучитися до надбань західної історіографії та поділитися своїми міркуваннями з колегами була «критика буржуазних теорій». Таким чином це дозволяло В. Петрову з одного боку безкарно «бути в курсі» того, що відбувається в інтелектуальному просторі «ворожого табору», а з іншого демонструвати свою відданість владі.

Крім того, доводячи свою прихильність більшовикам, В. Петров пише повість про М. Щорса, яку було надруковано у журналі «Штурм» під псевдонімом Семьонов А.⁷⁰ В таких умовах письменник був змушений припинити публікувати свої художні твори. Наступним його романом був «Доктор Серафікус». Утім, приватне видавництво «Сяйво», в якому планувався його вихід, було закрито і роман тоді не вийшов (побачив світ у 1947 р.). Останнім романом В. Домонтовича став «Без ґрунту». Для В. Петрова, який в першу чергу був ученим, неможливість писати і публікувати свої художні творіння не стала великою драмою й він «з головою поринув» у науку.

Археологія та давня історія України стають новою сферою зацікавлень В. Петрова. З 1933 р. В. Петров працював науковим співробітником, а з 1939 р. став завідувачем сектору дофеодальної і феодальної археології Інституту історії матеріальної культури (далі – ІМК) УРСР (з 1938 р. – Інститут археології АН УРСР). А 1941 р. В. Петрова призначили директором Інституту

⁷⁰ Семьонов А. Щорс (уривки з повісті) // Штурм. – 1936. – № 4. – С. 8-23; № 5. – С. 31-43; № 6. – С. 38-55.

українського фольклору АН УРСР⁷¹. Отже, кар'єра науковця знов піднімалася вгору.

Свої перші археологічні дослідження В. Петров розпочав у 1930-ті рр. Так, у 1934 р. він брав участь у розкопках на Житомирщині поблизу села Райки⁷². Невелике слов'янське місто XI-XIII ст. (Райковецьке городище) було майже повністю розкопане археологом Т. Мовчанівським. В. Петров безпосередньо вивчав городище, вів щоденник, а згодом намагався осмислити все побачене та втілити свої думки в окремій науковій праці⁷³. Матеріали здобуті в ході розкопок дали можливість реконструювати повсякденне життя воєнно-феодального замку, зробити цікаві спостереження щодо його господарства та соціальної структури населення, наочно побачити картину загибелі захисників та мешканців міста під час Батиевої навали.

Проте, основні наукові зацікавлення вченого були пов'язані з трипільською культурою. У 1936 р. він досліджував трипільське поселення Городськ на Житомирщині. В результаті вчений виділив й інтерпретував пізньотрипільські пам'ятники, так званого городського типу. Також дослідник звернув увагу на широке коло зв'язків жителів поселення з віддаленими регіонами території розселення носіїв трипільської культури⁷⁴.

1937–1938 рр. В. Петров працював у Трипільській експедиції Інституту історії матеріальної культури на поселенні Коломийщина І, де керував окремими розкопками⁷⁵. Наступного 1939 р., вивчаючи пам'ятки трипільської культури, він брав

⁷¹ Див.: *Толочко П.П.* Віктор Петров – дослідник українського етногенезу // *Петров В.* Походження українського народу. – К., 1992. – С. 4; *Його ж.* Слово про В.П. Петрова – видатного українського археолога // *Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян.* Збірник наукових статей присвячений 100-річчю з дня народження Віктора Платоновича Петрова. – Київ-Львів, 1997. – С. 6.

⁷² *НА ІА НАНУ.* – Ф. 20/Р. – Папка № 29. 1-4 картки; Там само. – Ф. 20/Р. – Папка № 37; Там само. – Ф. 20/Р. – Папка № 48. – 3 арк.

⁷³ Див.: *ЦДАМЛМУ.* – Ф. 243. – Оп. 1. – Спр. 123. – 200 арк.

⁷⁴ *Петров В.П.* Поселення в Городську (Розвідувальні розкопки 1936 р.) // *Трипільська культура.* – К., 1940. – Т. I. – С. 339-379.

⁷⁵ Див.: *НА ІА НАНУ.* Ф. ІА/Трипільська експедиція. – 1938. – 3 арк.; *НА ІА НАНУ.* – Ф. ІА/Трипільська експедиція. – 1939. – 1-25 арк.

участь у розкопках, що проводилися Лубенською археологічною експедицією Інституту археології⁷⁶.

Науковець одним із перших звернув увагу на наявність у трипільської культури поселень-гігантів. Розмірковуючи про великі розміри поселення Володимирівка, він був абсолютно впевнений в тому, що в даному випадку село почало переростати в місто. Згодом, вивчаючи скіфську релігію і міфологію разом із дослідником трипільської культури М. Макаревичем, він визначив у антропоморфній пластиці раннього етапу трипільської культури зображення змієної Богині з скіфської генеалогічної легенди. Крім того, досліджуючи етногенез слов'ян, В. Петров вважав, що трипільці не можуть бути безпосередніми предками українців. Однак, на його думку, вони залишили багату спадщину в економічному і духовному житті місцевого населення⁷⁷.

В. Петрову належить пріоритет й у вивченні відкритої В. Хвойкою культури «полів поховань», пізніше відомої під назвою зарубинецької (III ст. до н. е. – II ст. н. е.) та черняхівської (III–V ст. н. е.). Наприкінці 1930-х рр. він став ініціатором створення колективу дослідників для вивчення цих культур, на його думку, безпосередньо пов'язаних з проблемою етногенезу слов'ян. За задумом ученого результатом масштабних досліджень повинна була стати колективна кількатомна робота. Матеріали, які були оброблені та підготовлені до друку, перешкодила видати війна⁷⁸.

⁷⁶ *НА ІА НАНУ.* – Ф. ІА/Трипільська експедиція. – 1939. Лубенська археологічна експедиція 1939 р. – 1-20 арк.

⁷⁷ Див.: *Петров В. П.* Поселення в Городську (Розвідувальні розкопки 1936 р.) // Трипільська культура... – С. 339-379; *Петров В. П., Макаревич М. Л.* Скифская генеалогическая легенда // Советская археология. – 1963. – №1. – С. 20-31; *Петров В.* Скіфи. Мова і етнос. – К., 1968; *Його ж.* Етногенез слов'ян. Джерела, стан розвитку і проблематика. – К., 1972; *Його ж.* Походження українського народу. – К., 1992.

⁷⁸ Див.: *Толочко П. П.* Віктор Петров – дослідник українського етногенезу. – С. 4; *Його ж.* Слово про В. П. Петрова – видатного українського археолога. – С. 6; *Андреев В. М.* Скіфська генеалогічна легенда в інтерпретаціях Віктора Петрова // Південний архів: збірник

У 1930-ті рр. особливу увагу дослідника привертала народна творчість і побут первісної епохи. В. Петров у низці своїх робіт досить переконливо доводив, що форми художньої творчості первісної епохи в значній мірі визначалися не одними лише конкретними обставинами життя людини, а також і характером первісної ідеології, системою поглядів на світ, природу, суспільство⁷⁹ та ін. Інтерес до даної проблематики зберігався у В. Петрова протягом всієї наукової діяльності.

Про авторитет В. Петрова як дослідника історії первісності свідчить той факт, що його, єдиного з українських учених, у 1939–1940 рр. лєнінградський Інститут історії матеріальної культури (далі – ІМК) запросив взяти участь у написанні колективної монографії з історії первісного суспільства. Наприкінці 1930-х рр. сектор палеоліту та неоліту ІМК розробив проект створення колективної двохтомної праці «Історія первісної культури»⁸⁰. Радянські науковці мали написати історію «первіснообщинної формації». Концептуальною основою праці стала схема Ф. Енгельса – перший том отримав назву «Дикість», а другий «Варварство». Перший складався з десяти розділів⁸¹, другий – з чотирнадцяти⁸².

наукових праць. Історичні науки. – Вип. 31-32. – Херсон, 2009. – С. 15-29; *Його ж.* Віктор Петров: «скіфський сюжет» інтелектуальної біографії // Укр. істор. журн. – 2010. – №2. – С. 190-202.

⁷⁹ Див.: *Петров В.* Вогнезрубна система хліборобства та хліборобський культ вогню. – К., 1933; *Його ж.* З студій про передкласове суспільство (Ловецькі і хліборобські культури). – К., 1933; *Його ж.* Русская крестьянская сказка и идеология родового общества, б/д. Машинопис, 59 арк. // Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мовознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України (далі – НАФРФ ІМФЕ). – Ф. 1. – Од. зб. 310; *Його ж.* К вопросу о генетическом изучении охотничьих игр // Советская этнография (далі – СЭ). 1935. – Т. VI. – С. 140-177; *Його ж.* К вопросу о генетическом изучении охотничьих игр // СЭ. – 1935. – Т. VI. – С. 140-177.

⁸⁰ Научный архив Института истории материальной культуры Российской академии наук (г. Санкт-Петербург) (далі – *НА ИИМК РАН*). – Ф. 312. – Оп. 1. – Д. 838. – Л. 1-8.

⁸¹ *НА ИИМК РАН*. – Ф. 312. – Оп. 1. – Д. 837. – Л. 1-13.

В проєкті брали участь переважно лєнінградські вчені. Це був потужний колектив дослідників (С. Бібіков, П. Борисковський, О. Брюсов, Н. Берегова, О. Гушин, О. Золотарьов, Є. Кагаров, Є. Кричевський, О. Окладников, М. Гитлиц, Т. Пассек, О. Рогачев, Ю. Францев) під керівництвом визначного археолога, учня Ф. Вовка П. Єфименка. Вочевидь нова праця з історії первісного суспільства мусила «виправити» «не вповні» марксистську фундаментальну монографію П. Єфименка «Дородовое общество» (1934). В. Петрова до проєкту було залучено як «автора по договору»⁸³.

Учений мусив написати для обох томів видання розділи присвячені духовній культурі первісного суспільства. Він підготував план-проспект для першої книги⁸⁴, який було затверджено на засіданні відділу⁸⁵ й до кінця 1939 р. розділ «Духовная культура» був готовий⁸⁶. Ця робота на сьогодні залишається неопублікованою й невідомою переважній більшості дослідників⁸⁷.

Для другої книги В. Петров почав працювати над планом-конспектом свого розділу. Він планував висвітлити такі цікаві та малодосліджені на той час аспекти первісної культури, як релігія, культури, обрядовість, міфологія, мистецтво, татування та спотворювання тіла, першопочатки науки, лікування тощо⁸⁸. Нажаль планам дослідника здійснитися не судилося, адже у подальшому задум сектора палеоліту та неоліту лєнінградського відділення ІМК реалізувати не вдалося. Імовірно цьому зашкодила війна.

Наприкінці 1930-их – початку 1940-х В. Петров не полишав і своїх студій з фольклористики. Так, він став організатором та координатором проєкту створення підручника з українського фольклору. Сам науковець написав кілька розділів до цього підручника – «Обряди квітнення жита. Русалії»,

⁸² Там само. – Л. 36-78.

⁸³ Там само. – Л. 91-92.

⁸⁴ Там само. – Д. 838. – Л. 10.

⁸⁵ Там само. – Д. 837. – Л. 166-167.

⁸⁶ Там само. – Д. 838. – Л. 18-20.

⁸⁷ Там само. – Ф. 35. – Оп. 2. – Д. 317.

⁸⁸ Там само. – Ф. 312. – Оп. 1. – Д. 837. – Л. 166-167.

«Заговори», «Обрядова поезія календарного циклу (Весняні, літні, осінні й зимові обрядові пісні й звичаї)», «Обрядова поезія родинно-побутового циклу. Голосіння»⁸⁹, збирався написати «Фольклор часів докласового суспільства»⁹⁰. Крім того, вчений рецензував розділи написані авторським колективом.

Хвиля сталінських репресій кінця 1930-х рр. не обминула й В. Петрова. 8 червня 1938 р. науковця заарештували⁹¹. Так він опинився у Третньому відділі УДБ НКВС УРСР, який створювався як контррозвідка та для боротьби з ворожими діями в армії та на флоті. З матеріалів слідчої справи дізнаємося, що оперуповноважений відділу сержант Френкель розглянувши матеріали «о преступной деятельности гр. Петрова Виктора Платоновича» прийшов до висновку про необхідність проведення попереднього слідства⁹². Крім того, було прийнято постанову про те, що його перебування на свободі може вплинути на хід слідства та обрати «мерой пресечения способов уклонения от суда следствия по отношению к обвиняемому Петрову В.П. содержание под стражей в с/и Киевской тюрьмы»⁹³.

Довідка на арешт ученого (за підписами начальника 3-го відділу капітана держбезпеки Ратинського та начальника 7-го відділення молодшого лейтенанта держбезпеки Солопова) є цікавим, унікальним і одночасно типовим для тоталітарної епохи документом: «Петров В. П. выходец из семьи служителя религиозного культа – отец в прошлом архиерей. Убежденный монархист-черносотенец, в прошлом состоял в реакционной черносотенной организации «Двуглавый Орел». Имел тесную связь с руководителем контрреволюционной шпионской органи-

⁸⁹ НАФРФ ІМФЕ. – Ф. 8-2. – Спр. 130. – 63 арк.; Там само. Ф. 8-2. – Спр. 131. – 42 арк.; Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 131а. – 83 арк.; Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 132. – 45 арк.; Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 133. – 52 арк.; Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 134. – 56 арк.; Там само. – Ф. 8-2. – Спр. 135. – 23 арк.

⁹⁰ Там само. – Ф. 8. – Спр. 1205а. – Арк. 1-2.

⁹¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 863. – Оп. 1. – Спр. 56393. – Арк. 9.

⁹² ЦДАГОУ. – Ф. 863. – Оп. 1. – Спр. 56393. – Арк. 1.

⁹³ Там само. – Арк. 2.

зацией «Азбука», заложенной черносотенцем Шульгиным. Для «Азбуки» передал ряд шпионских материалов. В годы гражданской войны принимал активное участие в вербовке офицеров и отправке последних на Дон для борьбы с Советской властью. Контрреволюционно настроенная личность. Петров В.П. подлежит аресту»⁹⁴. Отже, тепер органи, пригадали науковцю все, в тому числі й його походження.

Утім, незважаючи на безглуздість більшості звинувачень вони «тягнули» на вищу міру покарання. Проте, менш ніж через два тижні, 21 червня його звільнили⁹⁵. На останній постанові архівно-слідчої справи В.Петрова червоним олівцем у верхньому лівому кутку аркуша написано: «Освободить. 20. VI. 38». Далі з тексту бачимо, що заступник начальника 7-го відділення 4-го відділу УДБ НКВС УРСР, молодший лейтенант держбезпеки Латков, розглянувши матеріали слідства прийшов до висновку, що «следствием не добыто достаточных материалов для привлечения его к судебной ответственности» й тому «следственное дело по обвинению Петрова Виктора Платоновича прекратить»⁹⁶. Після інкримінованих злочинів, це звільнення виглядає дещо несподіваним та не зовсім зрозумілим. Також, поки що, не має відповіді й на питання про те, чому заарештовував й проводив слідство, принаймні спочатку, 3-й відділ, а звільняв з-під варти 4-й.

Причини, такого «гуманізму» НКВС, а також того, як інтелектуал зміг уникнути репресій у той час, коли багато його друзів та колег стали жертвами більшовицького терору, залишаються невідомі. Можливо тоді розпочалася його співпраця з «органами». Утім, його вербування могло відбутися й набагато раніше. Дослідники життя та творчості В. Петрова припускають, що це сталося ще 1930 р. коли проходила чистка рядів ВУАН, а під час арешту 1938 р., відбулося «підвищення кваліфікації» або перекваліфікація, зміна статусу співробітника⁹⁷.

⁹⁴ Там само. – Ф. 863. – Оп. 1. – Спр. 56393. – Арк. 4-5.

⁹⁵ Там само. – Арк. 8.

⁹⁶ Там само. – Арк. 6.

⁹⁷ Див.: Білокінь С. Довкола таємниці // Петров В. Діячі української культури (1920-1940 рр.): жертви більшовицького терору. – К., 1992. –

Ймовірно, що саме тоді, на передодні Другої світової війни, вчений дав згоду на службу в зовнішній розвідці, за кордоном, у середовищі німецьких військових. Так В. Петров із звичайного «секретного співробітника» у ВУАН перетворився на людину з військовим званням і ризикованими перспективами розвідувальної діяльності⁹⁸. Цілком можливо, що вже через рік-півтора він виконував завдання радянської розвідки. Зі спогадів Д. Гуменної дізнаємося, що В. Петров тоді відвідав нещодавно «приєднану» до СРСР Західну Україну⁹⁹. Проте, з якою метою подорожував В. Петров не відомо: «Коли сипнули наші до Західної України, – і Віктор Платонович їздив до Львова. Я запитала, які вражіння, що бачив, що робив? Відповідь була: «Пив вино». А інші стільки всякого розказують...»¹⁰⁰. Проте, на жаль, документи про розвідницьку діяльність В. Петрова досі залишаються засекреченими й необхідних для конкретних висновків даних, які б підтверджували або спростовували всі ці припущення, дослідники поки не мають.

1941 р., незважаючи на не вповні відповідні характеристики, В. Петрова, після смерті попереднього керівника закладу, призначили директором Інституту українського фольклору АН УРСР. Фактично це було повернення вченого до вже знайомої йому, по Етнографічній комісії, організаційної, керівної роботи в галузі фольклористики та етнографії. Інститут українського фольклору АН УСРР (з 1937 р. – АН УРСР) був створений 1936 р. на базі народознавчих підрозділів ВУАН, що були реорганізовані в Спілку інституцій історії матеріальної культури АН УСРР. У своєму складі інститут мав три сектори: словесного фольклору, музикального фольклору та рукописних фондів. Інститут започаткував періодичні видання – «Український фольклор» (1937–1939), «Народна творчість» (1939–1941).

С. 3-23 та ін.; *Його ж.* Масовий терор як засіб державного управління в УРСР (1917-1941 рр.): Джерелознавче дослідження. – К., 1999. – С. 302; *Агеєва В.* Поетика парадокса... – С. 38-41.

⁹⁸ *Корогодський Р.* На межі... // *Домонтович В.* Без ґрунту. Повісті. – К., 2000. – С. 462.

⁹⁹ *Гуменна Д.* Дар Евдотеї. – С. 465.

¹⁰⁰ Там само. – С. 462-463.

Попередниками В. Петрова на цій посаді були – громадський та державний діяч А. Хвиля (1936–1937, той самий, що замовив М. Рильському та Л. Ревуцькому «Пісню про Сталіна») та фольклорист і літературознавець Ю. Соколов (1939–1941).

В січні-лютому 1941 р. до президії АН УРСР поступило подання групи академіків на чолі з Ф. Колесою про обрання В. Петрова в дійсні члени АН УРСР¹⁰¹. Колеги характеризували науковця як «одного из лучших знатоков фольклора и наиболее выдающегося специалиста в области этнографии»¹⁰².

Після початку війни СРСР з Німеччиною, науковець, разом з іншими працівниками української Академії наук, був евакуйований до Уфи. В 1941–1943 рр. Уфа стала центром наукового, культурного та літературного життя України. Тут перебували не лише вісімнадцять академічних інститутів, а й спілка композиторів, художників, письменників України, меморіальні музеї Т.Г. Шевченка та М.М. Коцюбинського тощо. Сюди ж було перевезено й національні реліквії України (рукописи класиків української літератури, рідкісні книги XVII–XVIII ст. тощо)¹⁰³.

В евакуації вчений продовжував активну наукову діяльність. Так, він брав безпосередню участь у масштабному дослідницькому проекті Інституту суспільних наук – «Українці в Башкирії». Загалом в рамках цієї теми протягом 1941–1943 рр. було проведено сім експедицій та індивідуальних поїздок у різні райони Башкирії, де були українські поселення¹⁰⁴.

У вересні 1941 р. В. Петров очолив групу першої розвідвальної експедиції, яка проводила дослідження в українських та татарських селах. До складу експедиції, окрім самого В. Петро-

¹⁰¹ Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (м. Київ) (далі – *ВРТФ ІЛ НАНУ*). – Ф. 137. – Од. зб. 6263. – 2 арк.

¹⁰² Заява В.П. Петрова в ВАК СРСР // Українська біографістика. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 321-322.

¹⁰³ Бабенко В. Українці Башкортостану за чотири століття // Українці Башкирії: у 2 т. Т. 1. Дослідження і документи. – К.; Уфа, 2011. – С. 13.

¹⁰⁴ Попов П.М. До історії вивчення українського населення Башкирії. Вступна стаття // Українці Башкирії: у 2 т. – Т. 1. – С. 47-63.

ва, увійшли: відомий башкирський художник-живописець К. Девлеткильдеев; місцевий краєзнавець М. Касьянов; українські письменники О. Копиленко та П. Панч. Учасники експедиції вивчали усну народну творчість, образотворче мистецтво, матеріальний побут українських переселенців¹⁰⁵. Результатом досліджень 1941–1943 рр. стала колективна монографія «Українці Башкирії», що була готова до друку в червні 1943 р.¹⁰⁶

Наприкінці 1941 р. до будинку, де працювали евакуйовані науковці, під'їхала машина, з якої вийшли кілька молодих людей, які побажали побачити В. Петрова. Вченого посадили в машину і повезли в невідомому напрямку. Ця подія справила сильне враження на колектив. Ніхто вже й не сподівався коли-небудь побачити В. Петрова. Однак, на подив колег, вже наступного ранку зниклий зайняв своє місце за робочим столом. На численні запитання він відповів, що його мобілізують і відправляють на фронт¹⁰⁷. Починався новий етап життя Віктора Петрова.

Отже, наприкінці 1920-х – початку 1940-х рр. В. Петров був однією з найяскравіших фігур серед українських гуманітаріїв. Його горизонтальна кар'єра вченого була блискучою. Науковець домогся серйозних успіхів у кількох дисциплінах – літературознавстві, фольклористиці, етнографії, археології. Також він став одним з найбільш яскравих українських письменників свого часу. Очевидним є й зростання вертикальної кар'єри вченого. В. Петров доволі швидко просувався у посадовій ієрархії академічних установ – від секретаря та аспіранта до керівника комісії та директора інституту. Навіть, 1941 р. в евакуації, під час чергових виборів, він претендував на отримання звання академіка. Ймовірно, що це стало можливим за умови лояльного ставлення до радянського ладу, співпраці з режимом або, навіть, співробітництва з «відповідними органа-

¹⁰⁵ Див.: *Петров В.П.* Щоденник експедиційної групи Інститута суспільних наук АН УРСР по темі «Українці в Башкирії» 20.IX.1941 м. Уфа // *Українці Башкирії*: у 2 т. – Т. 1. – С. 439-457.

¹⁰⁶ Див.: *Від упорядників* // *Українці Башкирії*: у 2 т. – Т. 1. – С. 3-8.

¹⁰⁷ *Брайчевський М.* В.П. Петров (В. Домонтович) // *Домонтович В. Без ґрунту. Повісті.* – К., 2000. – С. 511.

ми». Проте, стосунки інтелектуала з владою не можна вважати однозначними і кваліфікувати їх як віддане служіння. Досліджуючи інтелектуальну біографію В. Петрова спостерігаємо відсутність завзяття та великого бажання догодити режимові, не надто переконливий тон викривальних виступів проти «ворогів», підкреслене дотримання наукових позицій у критиці буржуазних учених, нехтування принципами соціалістичного реалізму в літературній творчості тощо.

* * *

Характерною особливістю біографії В. Петрова протягом 1942–1949 рр. стало поєднання творчої діяльності з розвідницькою. Незважаючи на цю обставину інтелектуал продовжував плідно працювати як науковець, публіцист і письменник.

Діяльність і життя В. Петрова під час війни залишається загадкою по сьогодні. За офіційними даними він, відомий вчений із світовим ім'ям і знанням кількох іноземних мов, в той час коли над країною нависла смертельна загроза, добровільно виявив бажання брати участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками. Сам В. Петров неодноразово підтверджував своє добровільне й свідоме рішення стати розвідником¹⁰⁸. Згодом йому чимало дорікатимуть за співробітництво з радянськими спецслужбами, тавруватимуть як «провокатора», «комуністичного шпигуна закамouflьованого під третьорядного літератора і вченого», «зрадника», «українського перевертня»¹⁰⁹.

Утім В. Петров, виконуючи завдання радянської розвідки, все ж таки боровся з фашизмом, принаймні до 1945 р. І в цьому він не був чимось особливим. У 1930-ті чимало визначних

¹⁰⁸ Див.: Шудря М. На два фронти // Українська біографістика. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 426-427; Кравченко Н. Збагнення // Українська біографістика. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 410.

¹⁰⁹ Див.: Антонович М. Стара болюча тема // Українське слово. – 1988. 18 груд. – С. 2-3; Відвідини з далекого і не так далекого краю // Свобода. – 1988. – 25 листоп. (Чис. 224). – С. 1, 4; Дмитро Донцов і боротьба докола його спадщини // Дашкевич Я. Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів, 2006. – С. 479-499; Москаленко М. Микола Зеров: доля і доробок // Зеров М. Українське письменство. – К., 2003. – С. 1267; Портнов А. Віктор Петров і його критики. – С. 165-176.

особистостей у протистоянні з «коричневою чумою» йшли на співпрацю з радянською розвідкою. Можна навести цілу низку імен блискучих західних інтелектуалів, які через власні переконання стали агентами радянських спецслужб – К. Філбі, Е. Блант, Г. Берджесс, Д. Маклейн, Д. Кернкросс, А. Харнак та багато інших. Крім того, для В. Петрова, як згадують його знайомі, Україна не була порожнім звуком, і він, як міг, дбав про її майбутнє. Але чомусь саме в нашій історіографії В. Петров викликав таку бурну реакцію.

Після відповідної підготовки, В. Петрова почали готувати до переходу через фронт. І тут науковець розкрився як воєнний аналітик. Вчений-розвідник, проаналізував хід війни по зведеннях військової преси (в основному газети «Красная звезда») і цього було достатньо, щоб виявити «коридори», де не було німецьких військ. У лютому 1942 р. В. Петров перейшов через лінію фронту. Перехід здійснював самостійно, без провідника¹¹⁰. За легендою В. Петров був мобілізований і відправлений на фронт у якості військового перекладача. Згідно з планом операції, розвідник з'явився в першому ж захопленому німцями населеному пункті й повідомив про себе все, що передбачалося легендою, яка в основному відповідала його автобіографії. Так він опинився в Харкові¹¹¹.

Точної інформації про справжні розвідницькі завдання, покладені керівництвом на В. Петрова, не маємо. За чисельними спогадами післявоєнних київських та московських знайомих Віктора Платоновича, він дещо розповідав про це. Згідно цим свідченням, завданням В. Петрова було очолити український уряд, якщо б німці побажали такий створити¹¹². Але реалізувати задум з українською «автономією» не вдалося через зміни загальної ситуації – окупанти після поразки під Москвою відмовилися від співпраці з українськими націоналістами.

Інше завдання В. Петрова – ліквідація Гітлера. Акція була ретельно підготовлена, але не реалізована: завадила змова гене-

¹¹⁰ Кравченко Н. Збагнення. С. 408-409.

¹¹¹ Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги): спогади : в 2 т. Т. 1: В Україні. – Х.; Нью-Йорк., 2001. – С. 333.

¹¹² Кравченко Н. Збагнення... С. 410.

ралів, спрямована проти фюрера (подробіці Віктор Платонович не розповідав, тільки начебто говорив, що це завдання було пов'язане з Вінницею, де, як відомо, перебував бункер фашистського лідера, куди він приїжджав під час війни)¹¹³.

На окупованій території В. Петров вдало легалізувався. З урахуванням того, що розвідник змушений був часто переїжджати з місця на місце, зв'язок з ним був ускладнений. Тим не менш, він працював досить активно і зумів передати в Центр ряд інформаційних повідомлень, які отримали високу оцінку керівництва¹¹⁴. Згодом він отримав офіцерський чин – фенріх.

Подейкували, що під час німецько-румунської окупації Одеси тут бачили В. Петрова в однострої німецького офіцера¹¹⁵. Крім того, є відомості й про те, що він з'являвся в Кременчуці, Ялті, Севастополі та інших містах¹¹⁶.

Достеменно відомо, що в липні 1942 р. В. Петров був у Кременчуці й зустрічався з українським письменником У. Самчуком¹¹⁷. Ця зустріч започаткувала їх багаторічну дружбу та співпрацю.

«На переломі 1942/1943 років», В. Петров у складі делегації українських науковців з окупованої Радянської України побував у Німеччині задля ознайомлення «з високим станом німецької 'культури'». У Берліні він зустрівся із своїм старим приятелем Б. Крупницьким. Тоді ж В. Петров познайомився з відомим українським істориком культури, філософом та громад-

¹¹³ *Брайчевський М. В.П. Петров... – С. 381; Кравченко Н. Збагнення... – С. 410-411; Махно Є. Подвижник науки. Зі спогадів про Віктора Платоновича Петрова // Українська біографістика. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 366-367; Рошаль-Строева М. КГБ и археология. Воспоминания археолога и писателя Георгия Федорова [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.proza.ru/2011/05/12/891>.*

¹¹⁴ *Білокінь С. Довкола таємниці // Петров В. Діячі української культури (1920-1940 рр.) – жертви більшовицького терору. – К., 1992. – С. 3-23; Агєєва В. Поетика парадокса... С. 42-43.*

¹¹⁵ *Зленко Г. Загадка Віктора Петрова // Чорноморські новини. – 2007. – 10 жовт. – С. 4.*

¹¹⁶ *Білокінь С. Довкола таємниці. – С. 5.*

¹¹⁷ *ВРТФ ІЛ НАНУ. – Ф. 195. – Од.зб. 292. – Арк. 1; Шевельов Ю. Я – мене – мені... – С. 333.*

ським діячем, директором Українського наукового інституту професором І. Мірчуком¹¹⁸. Восени 1943 р. в окупованому Кіровограді з В. Петровим, одягненим у німецьку військову форму, випадково зустрілися його колеги по роботі в Інституті археології – Є. Махно та її чоловік М. Слободянюк¹¹⁹.

Лідери Націонал-соціалістичної партії великого значення надавали пресі, яка була потужним засобом пропаганди «нового порядку» на окупованих територіях. В. Петров як співробітник служби пропаганди мусив писати листівки, редагувати брошури, консультувати керівництво з приводу різноманітних проектів. У 1942–1943 рр. він редагував літературний журнал «Український засів».

В. Петров інтенсивно працював, писав багато статей антирадянського змісту. Так, з-під його пера вийшли праці про представників української культури, що стали жертвами більшовицького терору¹²⁰. В цих публікаціях В. Петров викривав злочини радянського режиму спрямовані проти українців та їх культури.

У складні воєнні роки В. Петров також активно працював як літератор. Так, він пише свої оповідання «Князі», «Відьма», «Емальована миска», «Трипільська трагедія», «Курортна пригода», «Без назви», «Професор висловлює свої міркування», «Професор і Іван Закутній діють» та ін. Взагалі письменника В. Петрова-В. Домонтовича охоче публікують різні українські видання (крім «Українського засіву» – «Краківські вісті», «Земля», «Дозвілля» тощо)¹²¹.

Також, він працював над своїм останнім романом «Без ґрунту». В основу твору було покладено тему «епох і кінця

¹¹⁸ Крутицький Б. Мої спогади про В. Петрова. – С. 731.

¹¹⁹ Див.: Корнієнко К. Особлива людина (Віктор Платонович Петров) // Українська біографістика. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 392; Кравченко Н. Збагнення... – С. 410; Махно Є. Подвижник науки. Зі спогадів про Віктора Платоновича Петрова... – С. 371.

¹²⁰ Петров В. Невідомі статті. На засланні в Уфі // Кур'єр Кривбасу. – 2011. – № 254/255. – С. 231-250; Андреев В.М. Віктор Петров: Нариси інтелектуальної біографії вченого. – С. 121.

¹²¹ Див.: Домонтович В. Проза: в 3 т. / ред., вступ. ст. Ю. Шевельова. – Нью-Йорк, 1988. – Т. 3. – С. 124-140, 141-146, 152-159, 179-189, 500-501.

епохи»¹²². Уривки з цього твору опублікували в «Українському засіві». Критика загалом позитивно ставилася до його творчості. Це була кульмінація творчості В. Домонтовича як прозаїка – «Без ґрунту» став одним з кращих творів української літератури першої половини ХХ ст.¹²³

Німецька влада, для свого затвердження в окупованій Україні не лише силою зброї та терору, а й щоб підвести під своє панування теоретико-ідеологічне підґрунтя, усіляко заохочувала дослідження, які підкреслювали культуртрегерську роль німців в історії та підтверджували їх право перебування на українській території. З точки зору гітлерівських ідеологів в цьому не могло бути жодних сумнівів, адже ще у III–V ст. н. е. тут існувала потужна Готська держава, яка захищала народи Європи від диких східних орд, а зараз цю місію виконує «великий III Рейх» із його доблесним вермахтом обороняючи європейську цивілізацію від більшовизму.

У таких умовах В. Петров не припинив й наукової роботи. Він продовжує студії в галузі стародавньої історії України та археології. Як і раніше його цікавить проблема культури полів поховань (черняхівська та зарубинецька). Вчений пише доволі цікаву розвідку «Готи на Україні та культура полів поховань»¹²⁴. В романі «Без ґрунту» зустрічаємо історичні екскурси майже дослівно взяті саме з цієї роботи (такі суто наукові екскурси в художніх творах стали ознаками авторського стилю письменника). Ця глибока за змістом стаття була першою спробою вченого викласти своє бачення проблеми зміни археологічних культур, етногенетичних та культурно-історичних процесів на території України наприкінці I тис. до н. е. – першій половині I тис. н. е. Також автором було поставлено питання етнічної ідентифікації носіїв зарубинецької та черняхівської культур.

¹²² Шостий у гроні. В. Домонтович в історії української прози // Шевельов Ю. Вибрані праці: в 2 кн. Кн. 2. – К., 2009. – С. 848-849.

¹²³ Загоруйко Ю.А. Художня проза В. Петрова (В. Домонтовича): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.02 «Українська література». – К., 1993. – С. 15.

¹²⁴ Петров В. Готи на Україні та культура полів поховань // Український засів. – Х., 1942. – Чис. 1. – С. 61-65.

Саме тут вперше з'являється поняття епоха, яке згодом дослідник сформулює та розв'є в другій половині 1940-х рр. у теорію епох на сторінках своїх історіософських праць.

В. Петров писав все це не дарма, адже тут не слід забувати, що він був розвідником і мусив виконувати покладену на нього місію. Крім того, необхідно відмітити, що вчений у своїй розвідці, зробивши «реверанс» у бік німецької науки та расової теорії, вмילו обминув етнічні проблеми й до кінця не висловив власної думки, щодо етнічної ідентифікації носіїв культури полів поховань. Він, так би мовити, покладається на авторитетну думку німецьких вчених. Але, очевидно, що він, як науковець, не особливо покривив душею. Згодом, у 1960-ті рр., В. Петров, виділяючи основну «прадавньо слов'янську» лінію місцевого етногенезу, не заперечував важливої ролі готів в етнічних процесах на території України в I тис. н. е., утім, як і дако-фракійців, сарматів та інших прийшлих етносів¹²⁵.

У 1942–1943 рр. В. Петров, продовжуючи свої довоєнні дослідження культури полів поховань, навіть хотів видати кількатомну серію археологічних матеріалів (до друку було підготовлено чотири томи). Розробка цього проекту проводилася ще до війни, але її не було доведено до свого логічного завершення. Отже, вчений відновив роботу. До друку було підготовлено чотири томи¹²⁶.

У роки війни вчений продовжував свої дослідження з української етнографії та фольклористики. Так виходить низка його робіт з етнографії, фольклористики, літературознавства науково-популярного та інформативного характеру в дозволенних німецькою владою різноманітних українських виданнях¹²⁷.

¹²⁵ *Петров В.* Етногенез слов'ян. Джерела, стан розвитку і проблематика. – К., 1972. – С. 213.

¹²⁶ *Петров В.* Готи на Україні... – С. 64-65.

¹²⁷ *Петров В.* Потебня-фольклорист (Спроба реконструкції системи методологічних поглядів Потебні) // Український засів. – Х., 1943. – Чис. 4. – С. 110-130.; *В. П. О. Олесь – співець України* // Український вісник. – Берлін, 1944. – 10 верес. (№ 18/19) (142/143). – С. 5-7; *Його ж.* Поворот до Європи: Сучасний стан української поезії // Голос. – Берлін, 1943. – 11 лип. (№ 28). – С. 3; *Його ж.* Сучасний стан

1943 р., разом із відступаючою німецькою армією, В. Петров рухається на Захід. Так, спочатку він опинився у Львові де його запросили на посаду керівника кафедри етнографії Українського наукового інституту, а трохи згодом – у Берліні. В 1944–1945 рр., разом з Ю. Шевельовим, учений був науковим співробітником Українського наукового інституту в Берліні (УНІ). УНІ до кінця війни залишався одним з найбільших наукових та освітніх центрів української еміграції в Німеччині. Із закладом співпрацювало чимало відомих українських науковців – М. Антонович, З. Кузеля, В. Кубійович, Б. Крупницький, В. Кучабський, І. Мірчук, Я. Рудницький та ін. В. Петров працював на кафедрі української етнографії та краєзнавства, яку очолював З. Кузеля. Він також працював у видавництві УНІ, викладав та продовжував дослідницьку діяльність. Учений встиг підготувати для студентів УНІ й видати циклостилем ґрунтовний посібник німецькою мовою, який був присвячений основним проблемам вивчення первісного фольклору¹²⁸. Крім того, він співпрацював з багатьма газетами, що давало можливість непогано заробляти¹²⁹.

Також є відомості про те, що В. Петров влаштувався на службу до пропагандистського осередку «Вінета» (структурний підрозділ східного відділу Міністерства народної освіти і пропаганди рейху)¹³⁰.

української поезії: (З реферату на конференції українських письменників у Харкові) // Краківські вісті. – 1943. – 24 лип. (№ 159). – С. 2-3; *Його ж.* Українська мова – літературна мова // Педагогічний інформаційний бюлетень. – Полтава, 1943. – 15 трав. (№ 2). – С. 4-5; *Його ж.* Жнивварські обряди і звичаї українського народу // Земля. – Пляуен, 1944. – 1 верес. (Чис. 2). – С. 2 та ін.; *Його ж.* О. Олесь – співець України // Український вісник. – Берлін, 1944. – 10 верес. (№ 18/19) (142/143). – С. 5-7; *Його ж.* Поворот до Європи: Сучасний стан української поезії // Голос. Берлін, 1943. – 11 лип. (№ 28). – С. 3 та ін.

¹²⁸ *Petrov V.* Grundprobleme des Studiums der primitive Volkskunde. – Berlin, 1944.

¹²⁹ *Крупницький Б.* Мої спогади про В. Петрова. – С. 732.

¹³⁰ *Самчук У.* На коні вороному... – С. 234-235.

Наприкінці весни 1945 р. стало відомо, що Саксонія та Тюрінгія відходять до радянської зони окупації. УНІ припинив своє існування. Українські емігранти почали залишати Лейпциг. В. Петров, разом із З. Кузелею, поїхали залізницею¹³¹.

1941–1945 рр. – період інтелектуальної біографії В. Петрова тісно пов'язаний з його розвідницькою діяльністю на користь радянських спецслужб. Очевидно, що умови життя в окупованій Україні та Німеччині наприкінці війни, робота у службі пропаганди нацистської влади не надто сприяли плідній творчій діяльності науковця та письменника. Однак мислитель, не зважаючи на всі примхи долі та труднощі, саме в цей час став відкрито висловлювати свої ідеї щодо власного бачення історичного процесу, почав формулювати свою історіософську концепцію – «теорію епох», вперше виклав думку про існування на території України кінця I тис. до н. е. – першої половини I тис. н. е. культур елліністичного типу, намагався реалізувати свій довоєнний проект публікації зводу пам'яток зарубинецької та черняхівської археологічних культур (до друку було підготовлено чотири томи), продовжував свої студії з етнографії, фольклористики та історії первісного суспільства, займався викладацькою діяльністю, співпрацював з українськими та німецькими вченими та науковими інституціями на окупованій території та в Німеччині, видав низку художніх творів тощо.

* * *

У 1945–1949 рр. вчений працював у середовищі української еміграції в Баварії. Це була так звана епоха ді-пі (з англ. Displaced Persons, скорочено: D. P.). Виникнення терміну пов'язано з подіями Другої світової війни. Так визначалися особи які мали статус біженців. Табори переміщених осіб, табори ді-пі – скупчення «переміщених осіб» на території Західної Німеччини й Австрії, окупованих у 1945 р. американськими, британськими й французькими військами. В таборах для переміщених осіб опинилося багато українців. За однією з пізніших версій, В. Петров, як розвідник, мусив вжитися у

¹³¹ Крупницький Б. Мої спогади про В. Петрова. – С. 735.

емігрантські кола, стати їх лідером та утримати від виїзду з післявоєнної Німеччини до Америки¹³².

В. Петров, перебуваючи у післявоєнній Німеччині, став одним з організаторів МУРу (Мистецького українського руху). Заснування письменницької організації МУР, який об'єднав письменників-емігрантів було, безперечно, найяскравішою сторінкою українського літературного процесу другої половини 1940-х рр. Представники української інтелігенції, опинившись в еміграції, попри всі несприятливі зовнішні обставини прагнули консолідувати розпорошені сили, налагодити видавничу діяльність. Влітку 1945 р. у німецькому місті Фюрті (поблизу Нюрнбергу) опинилося кілька українських вчених і літераторів – Ю. Шевельов (Шерех), В. Петров, Ю. Косач, І. Майстренко, І. Костецький. Це були інтелектуали – здібні, освічені і допитливі. В коло їхніх зацікавлень потрапляло все, що хвилювало тоді розбурханий війною західноєвропейський, головне філософський, мистецький і літературний світ. Дискутуючи над цими проблемами, зорієнтовуючись у їхньому неусталеному теоретичному хаосі, накреслюючи свої умоглядні схеми, вони пробували знайти там місце й для української літератури та мистецтва¹³³.

МУР будувався на засадах елітарності й повинен був стати об'єднанням творців, а не «поденників і кололітературних нездар»¹³⁴, тому не всі бажуючи отримували членські квитки. Взагалі членами МУРу стали понад 70 осіб. Роль ідеолога новоствореної організації виконував Ю. Шевельов¹³⁵.

Основним завданням МУРу було: «У високомистецькій досконалій формі служити своєму народові і тим самим завоювати собі голос та авторитет у світовому мистецтві». Декларувалася повна свобода творчості, толерантність до різних

¹³² Шудря М. На два фронти. – С. 425-426.

¹³³ Косток Г. Зустрічі і прощання. Спогади. Кн. II. – Едмонтон–Торонто, 1998. – С. 462.

¹³⁴ МУР і я в МУРі (Сторінки зі спогадів. Матеріали до історії української емігрантської літератури) // Шевельов Ю. Вибрані праці. В 2-ох кн. – Кн. II. – К., 2009. – С. 569.

¹³⁵ Самчук У. Плянета Ді-Пі. Нотатки й листи. – Вінніпег, 1979. – С. 23.

мистецьких напрямків, відкидалися жодні претензії на адміністративне керування літературою¹³⁶.

За час свого існування МУР розгорнув активну видавничу діяльність. Проте, через брак коштів жодне з них не було періодичним. Так, почали виходити «Арка», «Мур», «Рідне слово», «Літературно-науковий вісник», «Українська трибуна», «Хорс», «Заграда», «Звено», серія «Мала бібліотека МУРу тощо. Найбільш представницьким та найцікавішим періодичним виданням МУРу безумовно був місячник «Арка», що виходив у Мюнхені. Шість номерів 1947 р. вийшли за редакцією В. Домонтовича, Ю. Косача, Б. Нижанківського, З. Тарнавського, Ю. Шевельова та п'ять випусків 1948 р. за редакцією Ю. Шевельова. На відміну від інших часописів позитивістського, національно-ізоляціоністського характеру «Арка» мала напрям «модерний, інтелектуальний, естетський і позапартійний». Це було найпрофесійніше видання свого часу, відкрите до неукраїнського світу, де друкувались твори письменників різних напрямів, наукові статті на різноманітні теми, огляди культурних новин і подій у світі театру, кіно, виставок тощо.

Подолання ізоляції українського культурного життя в еміграції, інтеграція в європейську та світову культуру – завдання, які ставила перед собою принаймні частина «мурівців». На думку В. Петрова, ні в якому разі не можна копіювати Європу, адже це прирече українську культуру на «провінціальщину». Стверджуючи себе, як українців, здобуємо місце й пошану в Європі¹³⁷. В. Петров, для презентації здобутків української культури в Європі й для ознайомлення українських митців із європейськими досягненнями, виношував плани створення «журналу чужою мовою, насамперед німецькою»¹³⁸.

МУРу лише на деякий час вдалося об'єднати письменників-емігрантів. Проте, проіснувавши всього чотири роки (1945–1949), він став феноменом українського громадського та літературного життя, в тому числі й завдяки організаційній, редакторській, літературній діяльності В. Петрова.

¹³⁶ ВРФТІЛ. – Ф. 195. – Спр. 1589. – 4 арк.

¹³⁷ Самчук У. Плянета Ді-Пі... – С. 31.

¹³⁸ Там само. – С. 163.

У складних умовах післявоєнної Німеччини інтелектуал жив активним творчим життям, багато публікувався. Видаються та перевидаються його художні твори – романи «Доктор Серафікус»¹³⁹, «Без ґрунту»¹⁴⁰ та оповідання¹⁴¹. Також він друкував свої літературознавчі та філософські праці¹⁴².

¹³⁹ Домонтович В. Комаха й Тася. З роману «Доктор Серафікус» // Рідне слово. – Мюнхен, 1946. – Ч. 12. – С. 17-31; *Його ж.* Доктор Серафікус. – Мюнхен, 1947.

¹⁴⁰ Домонтович В. Без ґрунту (III) // Арка. – 1947. – Чис. 2/3. – С. 38-42; Без ґрунту (III) // Арка. – 1947. – Чис. 4. – С. 25-27; Без ґрунту. – Регенсбург, 1948.

¹⁴¹ Бер Віктор. Зоряні мандрівники. Тіхо Браге й Йоган Кеплер // Час. – 1947. – Чис. 1/2. – С. 23-30; Домонтович В. Апостоли // Хорс. – 1946. – Чис. 1. С. 3-7; *Його ж.* Мої Великодні. З записок мандрівника // Слово. – 1946. – Чис. 16. – С. 16-19; *Його ж.* Помста // Заграда. – 1946. – Чис. 2. – С. 3-6; *Його ж.* Розмови Екегартові з Карлом Гоцці // Мур : альманах. – 1946. – Чис. 1. – С. 93-100; *Його ж.* Болотяна Лукроза II. З приводу «Спогадів про неокласиків» Юрія Клена // Рідне слово : вісн. літератури, мистецтва і науки. – 1947. – Чис. 9/10. – С. 34-38; *Його ж.* Передвелокодне. Весна 1947 року // Українська трибуна. – 1947. – Чис. 26 (50). – С. 4; *Його ж.* Письменник і генерал // Пу-гу. – 1947. – Чис. 37. – С. 7-11; *Його ж.* Приборканий гайдамака. Оповідання про Саву Чалого (розділи 1-2) // Похід. – 1947. – Чис. 1. – С. 7-11; *Його ж.* Болотяна Лукроза // Календар-альманах. – Мюнхен, 1948. – С. 13-24; *Його ж.* Приборканий гайдамака. Оповідання про Саву Чалого (розділ 3) // Українська трибуна. – 1948. – С. 3-4; *Його ж.* Самотній мандрівник простує по самотній дорозі. Вінсент Ван Гог (1833–1890) : Біографічна новеля // Арка. – 1948. – Чис. 5 (11). – С. 25-34; *Його ж.* Спрага музики. Бенвенута й Райнер Марія Рільке. Біографічна новеля (Фрагмент) // Українська трибуна. – 1948. – Чис. 38. – С. 3; *Його ж.* Дивна історія // Наш вік. – 1949. – Чис. 1. – С. 15-18; *Його ж.* Мовчуще Божество. Біографічна повість про Марка Вовчка // Час. – 1949. – Чис. 12-20; *Його ж.* Я й мої черевики // Життя. – 1949. – Чис. 2. – С. 22-25; *Його ж.* Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти // Життя. – 1949. – Чис. 3. – С. 6-12; *Його ж.* Ой поїхав Ревуха та по морю гуляти // Життя. – 1949. – Чис. 4. – С. 19-26; *Його ж.* Святий Франціск із Ассізі (1182–1226) // Пу-гу. – 1949. – Чис. 29. – С. 2-4 та ін.

¹⁴² Бер В. Засади поезиї. Від «Ars poetica» Є. Маланюка до «Ars poetica» доби розкладеного атома // МУР. – 1946. – Зб. 1. – С. 7-23; *Його ж.* Екскурси в мистецтво // Рідне слово. – 1946. – Чис. 6. – С. 57-

Плідною була наукова діяльність В. Петрова. Він був серед 12 вчених, які на нараді в листопаді 1945 р. в Аугсбурзі прийняли рішення про створення Української вільної академії наук (УВАН), що мала об'єднати всі найкращі українські наукові сили «на вигнанні»¹⁴³. В. Петрову, як знаному авторитету в галузі етнографії, фольклористики та літературознавства було доручено очолити Етнографічну групу¹⁴⁴.

Плідною була співпраця В. Петрова з Науковим товариством ім. Т. Шевченка (НТШ), яке відродило свою діяльність в

65; *Його ж.* Сучасні духові течії в Європі (1. Новіші вчення про всесвіт) // Час. – 1946. – Чис. 42. – С. 2-3; *Його ж.* Сучасні духові течії в Європі (2. Новіші вчення про походження людини) // Час. – 1946. Чис. 43. С. 2-3; *Його ж.* Проблема епохи // Орлик. – 1947. – Чис. 10 (Травень). – С. 4-8; *Його ж.* Сучасний образ світу: Криза класичної фізики // Арка. – 1947. – Чис. 1. – С. 2-6; *Веріго Борис.* [Віктор Петров] Маса, техніка й лібералізм (з приводу книги Хозе Ортеги і Гассет «Повстання мас») // Орлик. – 1948. – Чис. 3 (Березень). С. 33-35; *Петров В.* Драматична поема Лесі Українки «Кассандра» // Рідне слово. – 1946. – Чис. 3/4. – С. 69-76; *Його ж.* Історіософічні етюди // МУР. – 1946. – Зб. 2. – С. 7-19; *Його ж.* Микола Зеров та Іван Франко. До історії історико-літературних взаємовідносин // Рідне слово. – 1946. – Чис. 6. – С. 31-46; *Його ж.* Проблеми літературознавства за останнє 25-ліття (1920–1945) // Світання. – 1946. – Чис. 2. – С. 43-52; *Його ж.* «Проблема Олеся» // Рідне слово. – 1946. – Чис. 7. – С. 20-28; *Його ж.* Провідні етапи розвитку сучасного шевченкознавства (З приводу книги П. Зайцева «Життя Тараса Шевченка», Львів, 1939) // Шевченко та його доба. Зб. 1: Праці Шевченківської конференції 1946 року. – Аугсбург, 1947. – Ч. 1. – С. 1-37; *Його ж.* Історіософічні етюди // МУР. – 1947. – Зб. 3. – С. 7-10; *Його ж.* Християнство і сучасність // Орлик. – 1947. – Чис. 2 (Лютий). – С. 15-18; *Його ж.* Естетична доктрина Шевченка: до постановлення проблеми // Арка. – 1948. – Чис. 3/4 (9/10). – С. 38-40.

¹⁴³ *Атаманенко А.* «Бюлетень» Української Вільної Академії Наук 1946-1947 рр. як джерело до вивчення діяльності УВАН у Німеччині // Вісті УВАН. – Ч. 3. – Нью-Йорк, 2004. – С. 31-32.

¹⁴⁴ *Омельченко В.* Українська вільна академія наук у Німеччині та Українська вільна академія наук у США (1945–1988) // 125 років Київської української академічної традиції (1861–1986). – Нью-Йорк, 1993. – С. 88.

Західній Німеччині 1947 р.¹⁴⁵ Досвід роботи в ЕК ВУАН був перенесений на ґрунт українських таборів, для чого В. Петровим та З. Кузелею були розроблені окремі анкети та видано посібник для збирання матеріалів з народної медицини. Однак планам Етнологічної комісії НТШ завадили труднощі емігрантського життя¹⁴⁶.

Беззаперечний авторитет вченого в галузі етнографії засвідчений його активною участю наприкінці 1940-х рр. у реалізації проекту «Енциклопедії українознавства», який під егідою НТШ акумулював кращі сили українських науковців на еміграції (Мюнхен–Нью-Йорк, 1949. Т. I Ч. I–III). Вона стала на свій час свідомою науковою зрілою такою полідисциплінарною галузю знання як українознавство та не втратила наукової ваги й по сьогодні. В. Петров був редактором відділу «Етнографія» (Ч. I), сам написав низку статей. Також він став автором розвідок з історії стародавнього світу та археології (Ч. II).

9 квітня 1949 р. на Других загальних зборах НТШ у Мюнхені Головою правління було обрано З. Кузеля, а його заступниками – професорів В. Петрова та М. Чубатого¹⁴⁷.

В. Петров у цей час також займався й викладацькою роботою в статусі доктора та професора різних українських вишів (Український вільний університет (УВУ), Православна Богословська Академія Української Автокефальної Православної Церкви, Український технічно-господарський інститут). Викладав він філософію, філософію історії, патрологію, українознавство, зокрема етногенез українського народу та український фольклор¹⁴⁸.

¹⁴⁵ Кубійович В. Наукове товариство ім. Шевченка у 1939-1952 рр. // Український історик. – 1973. – № 1-2 (37-38). С. 32.

¹⁴⁶ Кузеля З., Одарченко П. Історія української етнографії // Енциклопедія українознавства: в 2 т. – Т. I. – Мюнхен–Нью-Йорк, 1949. – Ч. I. – С. 194.

¹⁴⁷ Кубійович В. Наукове товариство ім. Шевченка у 1939-1952 рр. – С. 30.

¹⁴⁸ Корпусова В. Невідома сторінка біографії Віктора Петрова (Домонтовича) // Наукові праці Нац. б-ки ім. В.І. Вернадського. – К., 2005. – Вип. 14. – С. 865.

Для українських студентів В. Петровим було написано кілька підручників. В співавторстві з Д. Чижевським вийшов підручник з історії української літератури (Мюнхен, 1948)¹⁴⁹.

У видавництві УВУ В. Петрову вдалося надрукувати свою книгу «Український фольклор»¹⁵⁰. Концепція, покладена в основу цієї книги, полягає в твердженні про тотожність фольклору та ідеології, про те, що в «первісному фольклорі усну словеснісну творчість аж ніяк не можна відокремлювати од світогляду первісного суспільства, мистецько-фольклорний матеріал од етнографічного»¹⁵¹. На книгу відгукнулася критика, що позитивно оцінювала «нову концепцію» фольклору¹⁵².

В. Петров продовжує займатися питаннями слов'янського і українського етногенезу, в основному в теоретичній площині. Основними його роботами стали «Походження українського народу»¹⁵³ та «Антропологічні особливості українського народу»¹⁵⁴. Найбільш рельєфно основні положення етногенезу українців та слов'ян були сформульовані В. Петровим у 1946 р. у лекції «Походження українського народу», прочитаної українському студентському товариству в Регенсбурзі й виданої циклостилем. Тут В. Петров у концентрованій та узагальнюючій формі спробував викласти на конкретному історичному матеріалі своє концептуальне бачення давньої історії України.

¹⁴⁹ Петров В., Чижевський Д., Глобенко М. Українська література // Мірчук І. Історія української культури. – Мюнхен; Львів, 1994.

¹⁵⁰ Петров В. Український фольклор (Заговори, голосіння, обрядовий фольклор народно-календарного циклу). – Мюнхен, 1948. На правах рукопису.

¹⁵¹ Там само. – С. 1.

¹⁵² Ковалів П. Нова концепція в дослідженні фольклору (з приводу праці: Віктор Петров. Український фольклор // УВУ. 1947. С. 1-142. Видання циклостильне) // Орлик. – 1947. – Чис. 9 (Вересень). – С. 27-31.

¹⁵³ Петров В. Походження українського народу. – К., 1992.

¹⁵⁴ Петров В. Антропологічні особливості українського народу (Початок) // Орлик. – 1947. – Чис. 5 (Травень). – С. 15-18; Його ж. Антропологічні особливості українського народу (Закінчення) // Орлик. – 1947. – Чис. 6 (Червень). – С. 16-19.

Також учений проводив просвітницьку роботу в українському середовищі в таборах для переміщених осіб¹⁵⁵. Цей вид діяльності В. Петрова високо оцінювався його колегами та ширшим колом українського громадянства в еміграції.

В цей же час В. Петров постає і як філософ. Свої філософські роботи він переважно підписував псевдонімом «Віктор Бер». Мислитель став автором своєрідної концепції історичного часу – теорії епох. У 1940-і рр., у статтях «Історіософічні етюди», «Наш час, як він є», «Засади історії», «Проблеми епохи», «Сучасний образ світу. Криза сучасної фізики», «Засади естетики», «Християнство і сучасність», В. Петров виклав основні положення своєї історіософії. Її концепція ґрунтувалася на дискретному, циклічному баченні історичного процесу та знаходилася в руслі основних тенденцій розвитку європейської історіософської думки 1920-х – 1940-х рр., безпосередньо перебувала в інтелектуальному контексті ідей М. Бердяєва, Г. Вельфліна, М. Данилевського, А. Дж. Тойнбі, З. Фройда, М. Фуко, М. Хвильового, Д. Чижевського, Ф. Шміта, О. Шпенглера й екзистенціалістів.

Соціокультурними чинниками, котрі вплинули на історіософське розуміння В. Петровим закономірностей історичного процесу були умови післявоєнної руїни, світоглядна криза західноєвропейського суспільства, неспроможність наявних тоді концепцій пояснити історичну реальність тоталітарної доби, звернення європейської суспільної думки в пошуках шляхів виходу з пізнавальної кризи до циклічних теорій та концепцій. Гостра суспільна реакція на атомні бомбардування 1945 р., власний інтелектуальний досвід, переживання за долю української та європейської культури, за майбутнє світу та людства зумовили гуманістичний характер філософських поглядів В. Петрова, пріоритет моральних цінностей над технічним прогресом, звернення до християнства.

Одночасно з ним над темою культурно-історичних епох працював і Д. Чижевський¹⁵⁶. В. Петров спростовував принцип

¹⁵⁵ Хроніка // Рідне слово. – 1946. – № 3/4. – С. 108.

¹⁵⁶ Чижевський Д. Культурно-історичні епохи. – Авгсбург–Монреаль, 1978 (Slavistica; № 78).

безперервності історії. Основним стрижнем його теорії стали «дискретність часу і відособленість окремих епох, зв'язок між ними за принципом заперечення і відмови від ідеї розвитку». «Історичний процес не являє собою безперервного потоку буття. Цей потік розчленовується на певні градації часу», – така основна думка В. Петрова про історичний час. Таким чином, епоха – самодостатній і закритий в собі рамками панівної ідеології «відтинок часу». Також у цих творах В. Петрова піднімається питання кризи техногізованого суспільства, про руйнування ідеологій і страху людства перед катастрофою, яка може стати останньою. Подібно філософам-екзистенціалістам, автор жалкував, що людина проігнорувала Чудо і Віру. Дослідивши філософські тексти В. Петрова, американський учений І. Фізер прийшов до висновку про різючу схожості двох історіософій – Віктора Петрова і Мішеля Фуко. Так, він написав: «Віктор Петров, український енциклопедист нашого часу, ерудит широкого інтелектуального діапазону, мало кому відомий на Заході і цілком недооцінений на своїй батьківщині. Був би він французьким ученим, то, ймовірно, говорили б про нього як про попередника Фуко»¹⁵⁷.

На основі «теорії епох» учений розробив схему давньої історії України («передісторії українського народу») та етногенезу українців як складової європейської історії. Це відкривало новий шлях розвитку для вітчизняної історичної науки й могло спричинити «революцію» в українському історіописанні. Утім, інтелектуальна ініціатива вченого не була сприйнята сучасниками й по сьогодні залишається за межами основних напрямів теоретичних та практичних пошуків істориків¹⁵⁸.

Концепцію було викладено В. Петровим в роботі, що побачила світ вже після смерті автора – «Етногенез слов'ян.

¹⁵⁷ Фізер І. Український Фуко чи французький Петров? Різюча схожість двох історіософів // Наукові записки. Філологія / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». – К., 1999. – С. 42.

¹⁵⁸ Про концепцію В. Петрова детальніше див.: Андреев В.М. Історична концепція В. Петрова: немарксистський дискурс марксистської історіографії // Світло й тіні українського радянського історіописання: Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2014. – С. 53-68.

Джерела, етапи розвитку и проблематика» (1972). Основні ж положення були сформульовані ним у лекції «Походження українського народу» (опублікована 1992 р). Своє дослідницьке кредо щодо етногенезу В. Петров висловив в наступних рядках: «Коли ми говоримо, що ми є автохтонами на нашій землі, що ми живемо на ній не з VI ст. після Різдва, а ще ... з III тис. до Різдва, ми повинні ... усвідомити, що між нами і населенням неолітичної України лежить кілька пройдених нашими предками епох, кілька етапів етнічних деформацій... Наша автохтонність ...не була плодом і наслідком лише біологічної зміни і біологічного відтворення поколінь, що в русі часу, протягом тисячоліть, послідовно змінювали один одного... У грозах і бурях знищень, у бурхливих змінах і зламах створювався український народ, що став таким, яким ми його знаємо»¹⁵⁹.

Привертає увагу й написана В. Петровим у 1944 р. книга явно антирадянського характеру – «Українські культурні діячі – жертви більшовицького терору». В 1955 р. «Українська літературна газета» (Мюнхен) розпочала її друкувати, а 1959 р. ця праця вийшла окремою книжкою у нью-йоркському видавництві «Пролог». 1992 р. книга В. Петрова була перевидана вже в незалежній Україні¹⁶⁰. Текст цієї роботи є запереченням радянського комунізму на філософському рівні з позицій гуманізму та націоналізму. Автор завзято аргументував на користь розриву з комунізмом, як ворожою людству ідеологією. Ця брошура – мартиролог української літературної еліти, жертв сталінських репресій, і аналіз більшовизму як системи. Сучасний дослідник В. Брюховецький ввів у науковий обіг інший (ранній) варіант цієї праці, вступна частина якої є більш глибокою в розкритті фундаментальних підвалин більшовицького терору¹⁶¹.

¹⁵⁹ Петров В. Походження українського народу. – К., 1992. – С. 55.

¹⁶⁰ Петров В. Діячі української культури (1920–1940 рр.) – жертви більшовицького терору. – К., 1992.

¹⁶¹ Українська інтелігенція – жертва большевицького терору // Петров Віктор. Розвідки: в 3 т. / уряд. В. Брюховецький. – Т. 2. – К., 2013. – С. 655-715.

В. Петров в цей час працював на радянську розвідку. Важко сказати, чи бачив він своє майбутнє в радянській системі, але, так чи інакше, цей етап його біографії та творчої діяльності полягає в реалізації європейського вектору української культури. Однак відверте намагання В. Петрова-Домонтовича поєднати національну традицію з загальними тенденціями розвитку європейської культури не забезпечувало його від закидів у нестачі патріотизму, дехто з сучасників зауважував, що більшість його художніх творів («Сірко», «Доктор Серафікус» та ін.) могли б бути опубліковані й в СРСР.

В. Петров ніколи не демонстрував свої політичні погляди, але співробітничав з виданнями різної політичної орієнтації. Він «завжди намагався закріплювати авторитет антирадянщика, але інтелектуального антирадянщика та націоналіста»¹⁶². Формально його можна було б віднести до демократичного крила української еміграції. Однак можливо припустити наявність у В. Петрова й радянськофільських настроїв, як і в його близьких друзів Юрія Косача та Ігоря Костецького. Більше того, сьогодні є очевидним, що останні також мали зв'язки із радянськими спецслужбами¹⁶³.

Загадковим було завершення діяльності радянського розвідника в Німеччині. Істинна причина припинення місії В. Петрова невідома. 18 квітня 1949-го він вийшов зі своєї мюнхенської квартири і більше там не з'явився. Тоді в колах української еміграції почали розповсюджуватися різні чутки про те, що В. Петров був убитий бандерівцями, покінчив життя самогубством, що його викрали радянські спецслужби і, нарешті, що він шпигун-зрадник.

Це зникнення для багатьох було болісною втратою. Наприкінці 1940-их Докія Гуменна висловила кілька цікавих думок про В. Петрова-Домонтовича, що його творчість стала зрозумілою тільки після його зникнення. Вона записала: «Мене... здивувала двозначність його оповідання «Сірко». Там

¹⁶² Брюховецький В. День, що може вмістити вічність // Обрії особистості: Книга на пошану Івана Дзюби / упор. О. Гнатюк, Л. Фінберг. – К., 2011. – С. 199.

¹⁶³ Там само. – С. 189.

же репатріація освітлена в позитивному дусі. А стиль «Апостолів». А безперспективність інтелігенції в «Серафікусі». А філософські етюди. А Марко Вовчок. Він же скрізь показав себе в'юном – для того, щоб робити своє наукове діло, увесь час звивався. Тепер, збагнувши безперспективність, що американці можуть дати, знов наладнав стосунки... Чи людина це великих діл і принципів, – чи це те болото, з якого не може витягти ноги Україна»¹⁶⁴.

В. Брюховецький вважає зникнення В. Петрова задалегідь та тонко спланованою операцією радянської розвідки, мета якої – посіяти страх і недовіру, кинути підозри як на ОУН, так і на демократичне крило української еміграції¹⁶⁵.

Дискусії про В. Петрова та його подальшу долю тривали сім років поки відомий археолог М. Міллер, переглядаючи радянський довідник «Археология в СССР» О. Монгайта, випадково знайшов інформацію про В. Петрова. У цьому виданні було вміщено іменний покажчик – реєстр дослідників які згадуються в роботі. Свої висновки М. Міллер опублікував у емігрантській пресі¹⁶⁶.

З цього часу співпраця зниклого інтелектуала з радянською розвідкою стає очевидною, втім природа цих взаємин залишається таємницею і по нині. Утім, для більшості в українській еміграції він стає зрадником. Діяльність В. Петрова як радянського археолога, його монографії залишилися непомітними в наукових колах діаспори. На думку У. Самчука, як письменник В. Домонтович та мислитель В. Бер В. Петров здійснив самогубство у 1949 р.; в СРСР він не здобув фактично нічого, його діяльність як археолога фактично була замовчувана і він помер у Києві майже непомітно для зовнішнього світу¹⁶⁷.

Агентом КДБ або особою заплямованою співпрацею з фашистами він залишався і для багатьох непосвячених у СРСР. Вочевидь, що остаточна відповідь про діяльність та завдання,

¹⁶⁴ ВРФТІЛ. – Ф. 234. – Од. зб. 1. – Арк. 80.

¹⁶⁵ Брюховецький В. День, що може вмістити вічність. – С. 195.

¹⁶⁶ Міллер М. В справі зникнення проф. В. Петрова // Шлях перемоги. – 1956. – 8 лип. (Чис. 28). – С. 2.

¹⁶⁷ Самчук У. Плянета Ді-Пі... – С. 235.

які виконував В. Петров-розвідник, по сьогодні зберігається в архівах українських та російських спецслужб.

Таким чином, даний період інтелектуальної біографії В. Петрова, незважаючи на тяжкі зовнішні обставини та співпрацю з радянською розвідкою, виявився надзвичайно плідним. Мислитель, який практично «випав» із сфери радянського ідеологічного контролю, отримав унікальну можливість вільно висловлювати свої думки та творити. Саме тоді, на сторінках своїх праць, він постає як ідейний ворог тоталітарних систем (ставив поруч фашизм і комунізм).

В цей час він реалізовувався як учений, намагаючись втілити в життя свої довоєнні проекти з археології, історії, етнографії та фольклористики.

Наполегливо популяризує В. Петров досягнення української культури на Заході та його твердження висловлені в публіцистичних, культурологічних та літературознавчих творах. Він стверджує, що українці не провінціали у Європі, а носії великої культури, що є невід'ємною складовою європейської цивілізації й мусить зайняти в ній належне місце. Також, у зв'язку з цим доволі цілісно виглядає особа В. Петрова й в ролі організатора українських наукових осередків, українського інтелектуального життя та літературного процесу в Німеччині.

Як історіософ В. Петров став автором оригінальної теорії історичного часу, що йшла в загальному руслі розвитку європейської філософської думки. Теорія В. Петрова є авторською, створеною самостійно, під впливом спостережень за буремною історією першої половини ХХ ст., а також переживань власного життя на тлі глобальних світових змін.

Зміг інтелектуал в цей час реалізуватися й як письменник. Саме тоді йому вдалося опублікувати більшість власних творів – романи «Без ґрунту» й «Доктор Серафікус» та цілу низку оповідань.

В. Петров безперечно був інтелектуалом «першого плану» в українському емігрантському середовищі другої половини 1940-х рр. Можна стверджувати, що творча діяльність В. Петрова-Домонтовича є знаковою для «емігрантського ренесансу», який характеризується сприйняттям європейських інтелектуальних досягнень з українською національною традицією.

* * *

Де перебував В. Петров з квітня 1949-го до січня 1950 р. невідомо. Його перший лист з Москви до С. Зерової датується 29 січня 1950 р. Колишній розвідник повідомив про свої плани приїхати в Київ. Також, дізнаємося, що В. Петров після свого повернення відвідував Київ і бачився з коханою жінкою¹⁶⁸, опрацьовував наукову літературу¹⁶⁹.

З 1950 р. В. Петров перебуває в Москві й влаштовується в ПМК АН СРСР (нині – Інститут археології РАН) на посаду молодшого наукового співробітника, адже після того, як він нібито перейшов на бік ворога його позбавили всіх наукових звань, а документи, що підтверджують кваліфікацію, були втрачені під час війни.

В інституті В. Петров був зарахований до сектору слов'яно-руської археології. Тут він потоваришував із молодшим колегою-археологом Г. Федоровим, який згодом став відомим ученим і письменником та його дружиною кінорежисером М. Рошаль-Строевою (після заміжжя – Рошаль-Федорова, учениця С. Ейзенштейна, режисер фільмів «Белый пудель» (1956), «Орлиный остров» (1961) та ін.).

У московський період учений, як і раніше, багато працював по 11–12 годин на добу. В інституті він зазвичай з'являвся двічі на тиждень, виступав з доповідями, звітував про виконану роботу. Основним напрямом його наукової праці було написання узагальнюючої монографії про підсічне землеробство¹⁷⁰, а з 1953 р. додалася ще й підготовка звітів про археологічні розкопки.

Найбільше часу та сил у В. Петрова забирала робота над «Підсічним землеробством». Цю книгу він почав писати ще у 1930-ті. Учений дослідив комплекс джерел – письмові та етнографічні, фольклорні, мовні, археологічні. Вінцем дослідження В. Петрова стала монографія «Підсічне землеробство» (1968) – енциклопедичне зведення джерельної бази, її опрацювання та систематизація, докладна характеристика термінології, конкрет-

¹⁶⁸ ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Спр. 151. – Арк. 11.

¹⁶⁹ Там само. – Арк. 26.

¹⁷⁰ Петров В. П. Подсечное земледелие. – К., 1968.

них форм й послідовності етапів процесу праці на землі, їх відбиття у мові та фольклорі, релігійних віруваннях та забобонах. високо оцінив цю працю вченого. На думку провідного спеціаліста у галузі слов'яно-руської археології П. Третьякова, нічого подібного ані у вітчизняній, ані в іноземній науці досі не було¹⁷¹.

Також під час перебування в Москві В. Петров відновлює свої студії з історії суспільних, політичних та правових вчень. В центрі уваги науковця опинилися визначні мислителі нового часу Т. Гоббс¹⁷² та Г. Гроцій¹⁷³. Утім, ці проекти так і не отримали свого подальшого продовження та публікації.

У Москві у Віктора Платоновича знову з'явилася можливість продовжити свій довоєнний науковий проект видання корпусу археологічних матеріалів культури полів поховань. Після Другої світової війни в СРСР поживаються інтерес археологів до цієї культури. Німеччина зазнала поразки у війні й тепер настав час переглянути «расову теорію» та погляди «фашистських науковців» на культуру полів поховань. В цей час проблеми походження слов'ян виходять на перший план радянської археології та історії. Особливе місце в етногенезі слов'ян відводилося зарубинецькій та черняхівській культурі¹⁷⁴.

В. Петров звернувся до директора Інституту слов'янознавства АН СРСР П. Третьякова й до одного з найавторитетніших в ті часи в СРСР вчених, також спеціаліста в галузі слов'яно-руської археології та історії Б. Рибаківа. Так В. Петров відновив роботу над своїм давнім проектом. Тепер участь у підготовці матеріалів повинні були взяти археологи з Києва, Москви, Кишинєва, Смоленська та ін.¹⁷⁵.

¹⁷¹ *Звернення інститутів археології та мистецтвознавства, фольклору і етнографії АН УРСР до ВАК СРСР // Українська біографістика. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 335.*

¹⁷² *ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Спр. 63.*

¹⁷³ Там само. – Спр. 64.

¹⁷⁴ *Андрєєв В. М. Віктор Петров: Нариси інтелектуальної біографії... – С. 175.*

¹⁷⁵ Там само.

В. Петров фактично виконував функцію координатора проекту. Видання передбачалося зробити в рамках збірника «Материалы и исследования по археологии СССР». Планувалося підсумувати весь відомий на той час зарубинецький та черняхівський археологічний матеріал. Утім, робота над проектом затягнулася на кілька років й том присвячений зарубинецькій культурі побачив світ 1959-го, а черняхівській – 1960 р. і т. д.¹⁷⁶

Крім того, в 1955 р. у вченого з'явилося нове наукове захоплення – скіфська мова. А з 1956 р. він починає вивчати ще й давньопруську¹⁷⁷.

Під час роботи в інституті В. Петров своєї археологічної експедиції не мав і тому із задоволенням брав участь в польових дослідженнях на запрошення своїх колег. З 1953-го до 1965 р. він не пропустив жодного польового сезону.

В ІІМК В. Петрова вважали людиною з КДБ – «генералом або генерал-майором» служби безпеки. Про розмови й чутки, що розповсюджувалися навколо особи В. Петрова в інституті, серед колег, також красномовно свідчать рядки написані відомим археологом, а на той час ще молодим науковцем О. Формозовим: «...києвлянин В.П. Петров усердно служив окупантам, досяг даже поста бургомистра в Харькове, но в конце сороковых годов объявился в Москве, получил место в ИИМК и вновь занялся археологией. Очевидно, это разведчик высокого класса»¹⁷⁸. Проте, на думку Г. Федорова, він був людиною порядною, освіченою та досвідченим археологом¹⁷⁹.

В. Петров у московський період свого життя кілька разів змінював місце проживання, винаймаючи житло в місті та його околицях. Переїзди завдавали чимало прикрощів та незручностей ученому, проблеми з поштовим сполученням та пропис-

¹⁷⁶ Там само. – С. 175-176.

¹⁷⁷ ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Спр. 153. – Арк. 145-146.

¹⁷⁸ Формозов А.А. Русские археологи в период тоталитаризма: историогр. очерки. – М., 2006. – С. 77.

¹⁷⁹ Рошаль-Строева М. КГБ и археология. Воспоминания археолога и писателя Георгия Федорова [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://http://www.proza.ru/2011/05/12/891>.

кою. Навіть одного разу він прийняв пропозицію пожити на дачі тестів Г. Федорова¹⁸⁰ – відомих радянських кінорежисерів Г. Рошалья та В. Строевої¹⁸¹.

Весь час перебування у Москві В. Петров не полишав думки про повернення в Київ, з приводу чого ще навесні 1952 р. почав шукати зближення зі своїм старим приятелем М. Рильським. Він сподівався, що той піде на реорганізацію Інституту мистецтвознавства фольклору та етнографії АН УРСР, на створення двох закладів замість одного й поступиться директорством в одному з них В. Петрову¹⁸².

Утім М. Рильський довго мовчав. Судячи з усього зустріч старих друзів відбулася в середині лютого – на початку березня 1953 р. в Києві. Учений все ж отримав пропозицію зайняти посаду завідувача відділом етнографії. Але справу так і не було вирішено¹⁸³.

В той же час науковець вів боротьбу за підтвердження свого вченого ступеня доктора філологічних наук та статусу дійсного члена АН УРСР, що дозволило б вирішити багато життєвих проблем. В. Петров звернувся по допомогу до М. Рильського, Л. Славіна та П. Попова, які були свідками присудження йому дійсного члена АН УРСР, адже без вченого ступеня доктора це було неможливо. Утім й ця проблема ще довгий час залишалася не розв'язаною¹⁸⁴.

Московський період інтелектуальної біографії став часом повернення В. Петрова не лише в СРСР, а й у радянську науку. Інтелектуал більше не писав художніх творів й займався виключно наукою. Весь час перебування у Москві він намагався переїхати в Київ та, хоча б частково, повернути свій довоєнний науковий статус. Утім, йому так і не вдалося вповні легалізуватися в радянському науковому просторі. Влада,

¹⁸⁰ Кравченко Н. Збагнення... – С. 410-411.

¹⁸¹ Андреев В. М. Віктор Петров: Нариси інтелектуальної біографії... – С. 186.

¹⁸² ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Спр. 152. – Арк. 12.

¹⁸³ Там само. – Арк. 67-67 зв.

¹⁸⁴ ВРТФ ІЛ НАНУ. – Ф. 137. – Од. зб. 6263; ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Спр. 152. – Арк. 16, 22, 23.

використавши його, не поспішала повертати довоєнний статус, не дозволяла повернутися в Київ. В цей час В. Петрова можна визначити як ученого «другого плану» в персональній ієрархії наукового співтовариства СРСР, інтелектуал знаходився «у тіні» своїх більш відомих та удачливих колег.

В. Петров зосередився на проблемах зарубинецької та черняхівської культур. Науковець відновив свою практику польових археологічних досліджень, працюючи в експедиціях московських та київських археологів. Він також намагався реалізувати свій довоєнний проект публікації зводу пам'яток культури полів поховань. Проте, тоді було зроблено лише початкові кроки у реалізації задуманого.

Безумовним здобутком цього періоду біографії вченого стала його монографія «Подсечное земледелие», яка побачила світ лише в 1968 р. й фактично стала унікальним дослідженням побудованим на широкій джерельній базі.

* * *

Останній період життя В. Петрова став досить плідним для нього як науковця. Йому в цілому вдалося завершити, оформити та репрезентувати результати своїх наукових пошуків в багатьох напрямках вітчизняної гуманітаристики. Символічно, що його легітимізації як вченого та реалізації наукових проектів відбулася саме на Батьківщині.

1956 р. В. Петров отримав від влади дозвіл переїхати до Києва. Після повернення він жив у невеликій кімнаті комунальної квартири у С. Зерової на вул. Леніна (нині Б. Хмельницького)¹⁸⁵. Вчений влаштувався старшим науковим співробітником в ІА АН УРСР у слов'янський відділ. Утім, працював він у Науковому архіві, імовірно, за усним наказом або домовленістю, як науковий керівник. В. Петров мав право, як до мобілізації, працювати керівником наукового відділу, що відповідало б чинному законодавству. Посада наукового керівника архіву формально відповідала закону¹⁸⁶.

¹⁸⁵ Кравченко Н. Збагнення... – С. 407.

¹⁸⁶ Корпусова В. Із останнього життєпису Віктора Платоновича Петрова (Домонтовича): «він був людиною покликання, а не визнання» // Українська біографістика. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 343.

Праця в архіві як допоміжному структурному підрозділі багатьма недооцінювалася, вважалася другорядною. Науковий архів та археологічні фонди були місцем вигнання співробітників, яких адміністрація вважала неперспективними, небажаними, або непередбачуваними. Але в цілому становище науковця покращилось – він був вже не молодшим, а старшим науковим співробітником, оформив шлюб з коханою жінкою С. Зеровою, вирішилася проблема з житлом.

К. Корнієнко, завідувач бібліотеки Інституту археології, допомогла В. Петрову отримати помешкання у Києві (її чоловік був членом ЦК Компартії України – завсектором літератури та мистецтва, заслуженим діячем мистецтв України, потім головним редактором журналу «Мистецтво», ректором Театрального інституту)¹⁸⁷. Вона звернулася до генерала КДБ Б. Шульженка, від якого стало відомо, що таких людей як В. Петров в Україні на той час було всього тринадцять. Жінка за допомогою генерала змогла «вибити» для вченого двохкімнатну квартиру у відомчому будинку заводу ім. Є.О. Патона Інституту електрозварювання¹⁸⁸. Тепер В. Петров, від воєнних років, вперше мав власну квартиру, де міг спокійно працювати. Саме тоді, як згадують очевидці, він зізнався, що одержав від життя все, чого можна було бажати.

В архіві поважали та розуміли В. Петрова¹⁸⁹. Однак певні кола в Інституті археології ставилися до В. Петрова відверто зневажливо й вороже, імовірно розуміючи, що він є уособленням високих стандартів «старої» науки¹⁹⁰. Іноді зневажливе ставлення деяких колег переростало у хамство¹⁹¹. Загалом в інституті ставлення до В. Петрова було неоднозначним. Для археологічної молоді залишалась невідомою сутність його етнографічних праць і мало хто чув про В. Петрова якпись-

¹⁸⁷ Там само. – С. 341.

¹⁸⁸ Корнієнко К. Особлива людина (Віктор Платонович Петров) // Українська біографістика. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 395.

¹⁸⁹ Там само. – С. 341.

¹⁹⁰ Рутківська Л. Незабутні зустрічі // Українська біографістика. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 388.

¹⁹¹ Кравченко Н. Збагнення... – С. 403-404.

менника та історика літератури. Серед археологів поширилося багато чуток стосовно розвідницької діяльності В. Петрова: дехто сприймав його як героя, інші ставилися обережно й навіть упереджено, або з таємною ворожістю. Багато хто вважав його «сексотом»¹⁹².

В. Петров же в ІА АН УРСР тримався індиферентно, навіть іноді здавалося, що він не вважає себе співробітником цієї установи. Тільки й того, що займає тут окрему кімнату, де працює. Заглиблюючись в наукові проблеми, Віктор Платонович ніби не помічав оточуючих. На засіданнях в Інституті теж не бував, а водночас цікавився справами Інституту мовознавства. Його бажання усамітнитися, поводитися більш відчужено, очевидці пояснюють умовами тогочасного існування в тоталітарній радянській системі¹⁹³.

Проте В. Петрова поважали та цінували як вченого за компетентність, енциклопедичну ерудицію і професіоналізм. До кола його наукового спілкування входили – українські археологи В. Баран, О. Бодяньський, М. Брайчевський, А. Брайчевська, Д. Березовець, В. Бідзіля, Д. Блифельд, В. Гончаров, В. Даниленко, В. Довженко, В. Богусевич, В. Корпусова, Н. Кравченко, Н. Лінка, Є. Махно, Л. Рутківська, І. Самойловський, О. Тереножкін та ін. Не поривав учений зв'язків і з російськими колегами.

У 1965 р. В. Петрова несподівано нагородили радянським орденом Великої Вітчизняної війни 1-го ступеня – визнали заслуги розвідника. До речі в «органах» В. Петрова знали та пам'ятали. Так, за спогадами К. Корнієнко, коли у справі В. Петрова вона була на прийомі у Б. Патона, то в приймальні побачила молодого чоловіка який, почувши про В. Петрова, ввічливо та делікатно сказав: «Я знаю В.П. Петрова, ми з ним зустрічалися в Мюнхені. Передайте йому вітання»¹⁹⁴. Вона ж згадує й наступний сюжет пов'язаний з розвідницькою місією науковця: «Одного разу за дружнім столом у родині відомого кінорежисера Тимофія Васильовича Левчука ми обмінювалися

¹⁹² Корпусова В. «Третє» життя В. П. Петрова: «Він був людиною покликання, а не визнання» // Слово і час. – 2002. – №10. – С. 71-72.

¹⁹³ Рутківська Л. Незабутні зустрічі. – С. 387.

¹⁹⁴ Корнієнко К. Особлива людина... – С. 392-396.

враженням після перегляду його фільму «Два роки над безоднею» (про українського розвідника Івана Кудрю), і я розповіла про В.П. Петрова. Присутній серед нас генерал-лейтенант КДБ СРСР Степанов (консультант названого фільму) сказав, що саме він супроводжував до кордону в розвідку Петрова. Передайте йому вітання»¹⁹⁵.

А ось наукових досягнень В. Петрова, чомусь підтверджувати не хотіли. Відновити ступінь доктора не допомогали навіть клопотання впливових знайомих та друзів. Утім учений продовжував боротися за повернення свого наукового статусу. Це було йому потрібно не стільки для престижу, як для можливості залишити в друкованих монографічних працях свої ідеї. Без наукового ступеня В. Петрову було дозволено друкувати тільки статті з археології, лінгвістики та етнології¹⁹⁶.

Боротьба тривала кілька років. Коли ж стало зрозумілим, що повернення не буде, В. Петров вдався до іншої тактики – домагається нового захисту дисертації. Дисертацію Віктору Платоновичу довелося захищати повторно. Як годиться, 72-річний здобувач здав «кандмінімуми» – з історії партії та іноземної мови. Досконало володіючи німецькою В. Петров на іспиті отримав «добре». Кажуть, екзаменаторам не сподобалася вимова. Екзаменаційна історія В. Петрова стала академічним анекдотом року: «До берлінської вимови в Києві є деякі претензії!»¹⁹⁷.

4 жовтня 1966 р. в газеті «Радянська Україна» вийшло оголошення про захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (за сукупністю робіт) В. Петрова на тему: «Язык. Этнос. Фольклор». Захист було призначено на 14 жовтня 1966 р. Офіційними опонентами було призначено О. Білецького, Є. Кирилюка та П. Попова. Голова ради І. Білодід вирішив зробити захист у два етапи, але на одному засіданні (спочатку захист кандидатської, а потім докторської)¹⁹⁸.

¹⁹⁵ Там само. – С. 396.

¹⁹⁶ Корпусова В. «Третє» життя В. П. Петрова... – С. 73.

¹⁹⁷ Кравченко Н. Збагнення... – С. 406.

¹⁹⁸ Андреев В. М. Віктор Петров: Нариси інтелектуальної біографії... – С. 250.

Для повоєнного наукового загалу масштабність наукового надбання В. Петрова виявилася лише на захисті, який викликав велику зацікавленість та увагу наукових співробітників усіх гуманітарних інститутів. Завдяки цій події внесок В. Петрова в науку вже не можна було замовчувати. За свідченням очевидців захист пройшов із тріумфом. Це був його перший післявоєнний тріумф на Батьківщині. Рішення ради було одноголосним щодо обох дисертацій (20 – «За»). Незабаром й ВАК СРСР своїм рішенням від 13 травня 1967 р. підтвердив присудження В. Петрову ступеня доктора філологічних наук¹⁹⁹.

У так званий «другий київський період» В. Петров, не зважаючи на вік та проблеми зі здоров'ям вів активне наукове життя, брав участь в археологічних експедиціях, наукових конференціях, публікувався, продовжував свої давні наукові проекти.

Основною сферою професійної діяльності В. Петрова залишається археологія, в центрі уваги дослідника знаходяться пам'ятки зарубинецької та черняхівської культур. Вчений брав участь в польових дослідженнях у другій половині 1950-их – першій половині 1960-их, здійснював початкову обробку, інтерпретацію та публікацію матеріалів, опрацьовував архівні фонди. Так вченому вдалося наблизитись до здійснення свого давнього задуму, щодо публікації корпусу археологічних матеріалів культури полів поховань. В 1959 р. нарешті побачили світ «Материалы и исследования по археологии СССР. Памятники зарубинецкой культуры»²⁰⁰. Наступним став збірник про черняхівську культуру²⁰¹. Частина досліджень, вміщених у томі, була присвячена введенню у науковий обіг нових, здобутих під час розкопок останніх років, матеріалів. В 1963 р. вийшов черговий том «Матеріалів» – «Славяне накануне образования Киевской Руси»²⁰².

¹⁹⁹ Там само. – С. 251.

²⁰⁰ *Материалы и исследования по археологии СССР (МИА). № 70: Памятники зарубинецкой культуры.* – М.; Л., 1959.

²⁰¹ *МИА.* – № 82: Черняховская культура. – М., 1960.

²⁰² *МИА.* – № 108: Славяне накануне образования Киевской Руси. – М., 1963.

Отже, давній проект В. Петрова, щодо видання корпусу матеріалів культури полів поховань реалізовувався та розвивався. Публікувалися археологічні джерела з розкопок кінця XIX – першої третини XX ст., вводилися у науковий обіг матеріали нових розкопок, що розширювало джерельну базу й готувало підґрунтя для подальших досліджень, дозволяло реконструювати маловивчені сторінки історії, вирішувати різноманітні наукові проблеми.

В 1950–1960-ті В. Петров продовжував свої дослідження у царині скіфології. Історія скіфів опинилася в сфері його наукових інтересів у зв'язку з дослідженнями українського та слов'янського етногенезу. Основні положення своєї оригінальної концепції історії та етногенезу скіфів він виклав у лекції «Походження українського народу» (1947). Надалі дослідник розвинув свої погляди у низці робіт²⁰³. Логічним завершенням його скіфознавчих студій стала монографія «Скіфи. Мова і етнос»²⁰⁴. Дослідник рішуче відстоював тезу про тубільне походження скіфів. У своїх роботах вчений послідовно доводив, що скіфська мова не є іранською. На його думку, це була самостійна мова, одна зі східної групи індоєвропейських мов, яка мала найближчу спорідненість з мовами сусідніх територій. Проте, вважав він, царські скіфи були іранізовані внаслідок тривалого перебування в Передній Азії.

У 1940–1960-ті рр., як і сьогодні, більшість дослідників визнавала іраномовність скіфів і подібні спроби В. Петрова спростувати усталені в історіографії точки зору вимагали від

²⁰³ *Петров В.П., Макаревич М.Л.* Об изображении на древнерусском браслете (XII–XIII вв.) // Краткие сообщения Института Археологии АН УССР. – 1962. – Вып. 12. – С. 43-47; *Його ж.* Скифская генеалогическая легенда у Геродота, Диодора Сицилийского и Валерия Флакка // Советская археология. – 1963. – № 1. – С. 20-31; *Його ж.* Из этнонимии и топонимии Северного Причерноморья // Материалы по археологии Северного Причерноморья. – Одесса, 1962. – Вып. 4. – С. 227-238; *Його ж.* Скифська релігія. Імена скіфських божеств у Геродота // Археологія. – 1963. – Т. 15. – С. 19-32; *Його ж.* Давні слов'яни та їх походження: До проблеми слов'янського етногенезу // Укр. істор. журн. – 1963. – № 4. – С. 36-44.

²⁰⁴ *Петров В.* Скіфи. Мова і етнос. – К., 1968.

ученого непересічної наукової сміливості й впевненості у своїй правоті. Адже будь-які спроби окремих учених зруйнувати усталені уявлення про «іранство» скіфів отримували досить різку відсіч з боку скіфологів та іраністів. Переважно вчені-скіфологи залишалися на старих позиціях і не поділяли поглядів В. Петрова. Утім, висновки дослідника підтримав український археолог М. Брайчевський²⁰⁵. Таким чином, у вітчизняній скіфології В. Петров став першим у дослідженнях мовної архаїки Північного Причорномор'я, поставивши під сумнів постулат іраномовної єдності скіфів.

Вінцем багаторічної роботи В. Петрова стала монографія «Підсічне землеробство» (1968)²⁰⁶ – енциклопедичне зведення джерельної бази, її опрацювання та систематизація, докладна характеристика термінології, конкретних форм й послідовності етапів процесу праці на землі, їх відбиття в мові та фольклорі, релігійних віруваннях та забобонах. Наукова вартість монографії полягає у вивченні підсіки як історичної форми землеробства, якій в історіографії приділялося значно менше уваги, чим орному землеробству.

В 1960-ті В. Петров активно працював над дослідженням слов'янського етногенезу, провадив ґрунтовні дослідження в галузі індоевропейського, переважно балто-слов'янського, мовознавства, топоніміки, гідронімії та ономастики. Підсумком багаторічних студій вченого стала монографія «Етногенез слов'ян»²⁰⁷, яка була розширеним і переробленим варіантом його книги «Походження українського народу» (1947). В. Петров одним з перших у сучасній історіографії здійснив спробу розглянути комплекс історичних, лінгвістичних та археологічних джерел, щодо походження та історичного розвитку давніх слов'ян.

²⁰⁵ Брайчевский М.Ю. «Русские» названия порогов у Константина Багрянородного // Земли Южной Руси в IX–XIV вв. – К., 1985. – С. 22-23.

²⁰⁶ Петров В. П. Подсечное земледелие. – К., 1968.

²⁰⁷ Петров В. Етногенез слов'ян. Джерела, стан розвитку і проблематика. – К., 1972.

«Етногенез слов'ян» було підготовлено до друку в 1960-ті. Для цієї монографії В. Петрова стало характерною рисою оригінальне осмислення теоретико-методологічних проблем. Автор намагався адаптувати свою теорію епох до реалій радянської науки. Поняття епохи в цій монографії вченого не представлено так рельєфно, як це було в 1947 р. Це можна побачити навіть у змісті книги²⁰⁸. Утім, виходячи зі структури тексту та логіки викладу, автор дотримується своєї концепції.

Фактично це була спроба вийти за рамки жорстких догматів формаційного підходу та обов'язкового цитування класиків марксизму-ленінізму. Безумовно, вчений робив необхідні посилання, але переважно на Ф. Енгельса та лише тоді коли це було доречним та співпадало з логікою його наукових висновків.

Зменшення ідеологічного тиску на науку було наслідком відлиги та так званої «тихої» ревізії теорії історичного матеріалізму, розробкою ідей «пізнього» К. Маркса про диференціацію магістрального шляху історичного розвитку в давнину. Так, наприклад, у радянській та світовій науці розгорнулася так звана «друга» дискусія про «азіатський спосіб виробництва» («перша» відбулася в СРСР у другій половині 1920-их – на початку 1930-их рр.), яка переросла в обговорення багатьох актуальних проблем теорії історичного процесу. Науковцями висловлювалися цікаві ідеї в тому числі й про нелінійність та поліварантність історичного процесу²⁰⁹.

²⁰⁸ Там само. – С. 214.

²⁰⁹ Див.: Семенов Ю. И. Теория общественно-экономических формаций и всемирный исторический процесс // Народы Азии и Африки. – 1970. – № 5. – С. 82-95; Його ж. Марксистско-ленинская теория общественно-экономических формаций и всемирная история // Актуальные проблемы марксистско-ленинского учения об общественно-экономических формациях. – М., 1975. – С. 53-87; Його ж. Разработка проблем истории первобытного общества в Институте этнографии АН СССР в «эпоху» Бремля (воспоминания и размышления) // Этнографическое обозрение. – 2001. – № 6. – С. 3-20; Хазанов А. М. О связи линейности и локальности с образом жизни // Советская этнография. – 1974. – № 6. – С. 58-61.

Сьогодні не викликає особливих сумнівів, що радянська історіографія не була методологічним монолітом. Але під вуаллю з цитат «класиків» приховувалися ті чи інші трактування марксизму, національний романтизм, структуралізм, школа «Анналів» та щось на стільки оригінальне й індивідуальне, що навіть важко дати визначення²¹⁰. Така тимчасова лібералізація наукової думки дала можливість друкувати наукові твори подібні до «Етногенезу слов'ян» В. Петрова або «Біля джерел слов'янської державності» та «Походження Русі» М. Брайчевського²¹¹. Ці праці вигідно відрізняються від багатьох сучасних досліджень на аналогічну тематику, в першу чергу, оригінальністю теоретико-методологічних підходів та своєю історичною спрямованістю²¹².

Етногенез слов'ян, за В. Петровим є дискретним, складним та суперечливим процесом. На думку дослідника, зміни форм етносу, що відбуваються в рамках епох, мають стрибкоподібний характер. Кожний наступний етап етногенезу не є тотожним попередньому. Етнос періодично трансформується, адже він є явищем формаційно-історичним і природно пов'язаний з усіма змінами історичного процесу. Отже, етногенез учений розглядає не лише як явище безперервне з його генетичними зв'язками та опосередкуваннями, а й з точки зору дискретності, криз, катаклізмів, зламів та переходу в новий стан. Етнос періодично зазнає певних змін, трансформацій, змінює свої форми, що втілюються в елементах матеріальної культури та мови. Навіть сьогодні, дослідники проблем

²¹⁰ *Бойцов М. А.* Вперед, к Геродоту! // Казус: индивидуальное и уникальное в истории. – М., 1999. – Вып. 2. – С. 31.

²¹¹ *Брайчевський М. Ю.* Біля джерел слов'янської державності (соціально-економічний розвиток черняхівських племен). – К., 1964.

²¹² *Кравченко Н.* Древняя история славян в концепциях современной украинской историографии. Два методологических подхода // Слов'янські культури в Європейській цивілізації: до 60-річчя д-ра іст. наук проф. Алексєєва Юрія Миколайовича. – К., 2001. – С. 181.

слов'янського етногенезу вважають, що методологічний підхід В. Петрова не втратив своєї актуальності²¹³.

Також в цей час він продовжує свої етнографічні та фольклористичні студії, дослідження з ідеології родового суспільства. В 1960-ті рр. В. Петров підготував монографію «Первобытное мышление и фольклор. Представление о рождении и смерти эпохи первобытнообщинного (родового) строя»²¹⁴. Він планував вихід фундаментальної праці «Мислення родового суспільства (на підставі археологічних і етнографічних джерел)» на 1971 р. Основою для неї мали бути, судячи з назви твору, два дослідження написані раніше. Археологічні та етнографічні джерела були ґрунтовно опрацьовані вченим у неопублікованих працях «Матери-родоначальницы. Антропоморфные изображения матерей-родоначальниц» та «Основные проблемы фольклора и идеологии первиснообщинного периода». За життя В. Петров так й не дочекався видання монографії. Лише в 2006 р. книга побачила світ²¹⁵. Проблема первісного мислення привертала увагу дослідника протягом майже всього наукового життя, про що свідчать його, як опубліковані, так і неопубліковані праці²¹⁶.

Крім того, В. Петров продовжує вивчати казку²¹⁷, обрядовий та календарний фольклор²¹⁸.

До останнього його науковим захопленням була давньопруска мова. Проект створення словника давньопрусської мови залишився незавершеним, у НА ІА НАНУ зберігається 8 ящиків

²¹³ Бондаренко Н. С. Славянский этногенез и становление украинского народа (историографический анализ). – К., 2007. – С. 89.

²¹⁴ Петров В. П. Язык. Этнос. Фольклор: автореф. по совокупности работ на соискание ученой степени кандидата филол. Наук. – К., 1966. – С. 61.

²¹⁵ Петров В. Матери-родоначальницы. Антропоморфные изображения матерей-родоначальниц // Мислення родового суспільства (на підставі археологічних і етнографічних джерел). – К., 2006. – С. 91-96.

²¹⁶ Див.: Андреев В. М. Віктор Петров: Нариси інтелектуальної біографії...

²¹⁷ ЦДАМЛМУ. – Ф. 243. – Спр. 23, 24, 35, 115-118.

²¹⁸ Див.: Там само. – Спр. 21, 22, 67-69, 117; Петров В. Обрядовий фольклор календарного циклу та його общинно-виробничі основи // НТЕ. – 1966. – № 1. – С. 28-32.

створеної В. Петровим картотеки²¹⁹. Свідченням того, що український вчений знаходився на вістрі тогочасного історичного мовознавства є п'ятитомний словник пруської мови – «Прусский язык. Словарь», який в 1975–1990 рр. видав визначний московський лінгвіст В. Топоров. До речі за цей труд він був удостоєний звання академіка АН СРСР.

Також, В. Петров брав участь у роботі Комісії з топоніміки та ономастики УРСР (створена 1960 р.). Був членом Одеського археологічного товариства. Плідною була співпраця В. Петрова з «Українською радянською енциклопедією». У 1963–1964 рр. він став автором близько 30 статей на тему «Слов'яно-руська міфологія», а також рецензував статі інших авторів, запрошувався на засідання Головної редколегії УРЕ.

Широкими були наукові зв'язки В. Петрова. Так, у листопаді 1958 р. Інститут російської літератури (Пушкінський Дім) АН СРСР (м. Ленінград) запросив його на чергову Загальносоюзну нараду з проблем сучасної фольклористики²²⁰. Співробітництво пропонував ученому Інститут греко-римських старожитностей Німецької академії наук (м. Берлін, НДР) у 1963 р.²²¹ Канадський інститут ономастичних досліджень у 1967 р. запросив його до участі в IX Міжнародному конгресі ономастичних досліджень (за підписом проф. Яра Славутича, Слов'янський лінгвістичний університет Альберти)²²². 1965 р. Відділення суспільних наук АН Латвійської РСР, Інститут мови та літератури АН Латвійської РСР, Інститут історії АН Латвійської РСР, історико-філологічний і географічний факультети Латвійського державного університету ім. П. Стучки, Топонімічна комісія Московської філії Географічного товариства АН СРСР запросили на конференцію по топоніміці північно-західної зони СРСР (заплановано на травень 1966 р.)²²³ тощо.

1966 р. В. Петров доклав чимало зусиль до видання вибраних поезій М. Зерова, став автором коментарів. С. Зерова

²¹⁹ *НА ІА НАНУ*. – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 266.

²²⁰ *ЦДАМЛМУ*. – Ф. 243. – Спр. 191. – Арк. 12.

²²¹ Там само. – Арк. 27.

²²² Там само. – Арк. 26.

²²³ Там само. – Арк. 32.

відмічала, що Віктор Платонович багато зробив для відновлення доброї пам'яті друга²²⁴.

Жив вчений бідно, пенсії, яку вдалося оформити, він не отримував. Лише останні два роки життя він мав докторську зарплатню (350 крб.), а до того – ставку наукового співробітника (150 крб.). Його дружина Софія Федорівна отримувала мізерну пенсію. Вчений світового рівня іноді не мав у кишені навіть декількох карбованців і мусив їх позичати²²⁵.

До роботи В. Петров ставився дуже відповідально та пунктуально. Приходив в інститут з точністю до хвилини, не палив, не тинявся по коридорах, багато не говорив, але багато працював²²⁶. Своім прикладом виховував інститутську молодь, до якої ставився доброзичливо, прихильно, незмінно уважно та привітно. Проте, не допускав панібратства та амікошонства й був стражем абсолютного робочого порядку у відділі²²⁷. Як і раніше Віктор Платонович не втрачав почуття гумору та любив радість життя, як і замолоду, любив випити та пожартувати²²⁸.

Незадовго до смерті він хотів розповісти про свою розвідницьку діяльність в пресі. Проте не встиг. Помер він 8 червня 1969 р. за своїм домашнім робочим столом, чекаючи кореспондента і працюючи над своєю останньою монографією «Етногенез слов'ян». Поховали В. Петрова, за його бажанням, на Лук'янівському військовому кладовищі в Києві.

Дослідник до останнього активно працював й встиг зробити поважний внесок у археологію, давню історію, скіфологію, етнографію та мовознавство. Є підстави стверджувати, що всі ці полідисциплінарні дослідження були підпорядковані основній науковій меті – створення цілісної концепції слов'янського
оча й не всі твердження В. Петрова можуть бути

²²⁴ Зерова С. Спогади про Миколу Зерова // Київські неокласики. – К., 2003. – С. 130.

²²⁵ Корпусова В. Из останнього життєпису Віктора Платоновича Петрова (Домонтовича)... – С. 360.

²²⁶ Корнієнко К. Особлива людина... – С. 392.

²²⁷ Кравченко Н. Збагнення... – С. 407.

²²⁸ Брайчевський М. В.П. Петров (В. Домонтович) // Українська біографістика. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 380.

прийняті сучасною наукою, але загалом, завдяки комплексному підходу, чіткості та виваженості зроблених висновків, вони зберігають свою актуальність і сьогодні. Хоча вчений встиг опублікувати окремі монографії, великий обсяг його наукового спадку залишається в рукописах; а кілька цікавих наукових проектів – незавершеними.

Останній період життя В.Петрова був безпосередньо пов'язаним із ІА АН УРСР. Його наукова діяльність також переважно була зосереджена на археології, він брав участь у розкопках, керував загонами археологічних експедицій. В цей час Віктору Платоновичу вдалося реалізувати свій довоєнний проект створення зводу пам'яток зарубинецької та черняхівської культури, який друкувався на сторінках «МІА». Публікація археологічних джерел та досліджень цих культур мала велике значення для археології та вирішення у майбутньому наукових проблем пов'язаних з вивченням історичних процесів на території України кінця I тис. до н. е. – першої половини I тис. н. е. – етнічна приналежність носіїв зарубинецької та черняхівської культури, їх ролі у етногенезі слов'ян, проблеми ранньої історії слов'янства, питання хронології та зміни археологічних культур тощо.

В. Петров зробив поважний внесок й у вирішенні проблем походження слов'ян. Вчений не заперечував поліетнічний характер черняхівської спільноти, але вважав її основою місцевого населення – антів, а згодом й дулібів. Питання чи входили анти або венеди до черняхівської спільноти, чи якоюсь мірою до київської археологічної культури, по сьогодні залишається відкритим. Також, В. Петров одним із перших звернув увагу на часовий розрив між пам'ятками черняхівської культури та Київської Русі, а тому вважав, що пошук пам'ятників проміжного типу є актуальним завданням тогочасної археології. Крім того, він висловив кілька цікавих та цінних спостережень про проникнення на територію заселену носіями матеріальної культури корчакського типу, черняхівського населення, що залишило по собі археологічні свідчення, про схрещення двох культурних потоків.

Підсумком наукових студій стала монографія В. Петрова «Етногенез слов'ян», в якій автор одним з перших в радянській

науці здійснив спробу розглянути комплекс історичних, лінгвістичних та археологічних джерел, щодо походження та історичного розвитку давніх слов'ян. Дослідник намагався адаптувати розроблену ще в 1940-і рр. теорію епох до реалій радянської науки. По суті це була спроба вийти за рамки жорстких догматів формаційного підходу, що стало можливим в умовах хрущовської відлиги. Можна зробити висновок, що у впровадженій В. Петровим методології етногенетичних досліджень, схемі слов'янського етногенезу та полідисциплінарних дослідженнях з конкретних проблем ранньої історії слов'ян не знайшлося місця для концепту «єдиної давньоруської народності», що активно нав'язувався офіційною радянською наукою.

Повернення В. Петрова у радянську науку було доволі складним. Багато часу та здоров'я в цей період біографії В. Петрова забрала багаторічна боротьба за повернення статусу доктора наук, без якого науковець не мав можливості повноцінно публікуватися та реалізовувати задумане. Влада використала науковця, але свої «борги» не поспішала повертати.

Утім В. Петров не зламався, а продовжував працювати. Він не змінив своїх поглядів, не перетворився у слухняного, безвольного раба тоталітарної держави, не скотився до банального прославлення режиму та «стукацтва». Натомість, він зберіг себе та свою здатність вільно мислити, а перебуваючи за кордоном своїми антирадянськими творами завдав радянській владі шкоди більше ніж можна було очікувати.

Здається, що Віктор Платонович, як і один з його улюблених героїв Григорій Сковорода, правда дещо перефразувавши, міг би сказати: «Влада ловила мене та не спіймала».